

Бойко В. М.,
Брайчевський Ю. С.,
Яценко Б. П.

ГЕОГРАФІЯ

«Географія (рівень стандарту)»
підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти

 видавництво
ПЕРУН

2018

Бойко В. М., Брайчевський Ю. С., Яценко Б. П.

Б Географія (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / Бойко В. М., Брайчевський Ю. С., Яценко Б. П. — К.; Ірпінь : Перун, 2018 — 288 с.: іл.

ISBN

ISBN

© ВТФ «Перун», 2018

© Бойко В. М., Брайчевський Ю. С.,
Яценко Б. П., 2018

ШАНОВНІ ДЕСЯТИКЛАСНИКИ!

У попередніх класах ви вже ознайомилися із будовою Землі та взаємодією між земними оболонками, дізналися про географічні особливості материків і океанів, вивчили найважливіші риси природи, населення й економіки України, з'ясували, як влаштоване світове господарство.

У 10 класі ви вивчатимете курс «Географія: регіони та країни», який допоможе вам краще усвідомити, яким різноманітним є світ навколо. Ви дізнаєтеся про загальні риси політичної карти, населення і господарства регіонів світу, докладніше вивчите особливості життя окремих країн. Завдяки цьому курсу ви зможете краще зрозуміти причини поділу країн на багаті й бідні, чому одні держави розвиваються швидше за інші, порівняти розселення, етнічну й економічну карти Європи, Азії, Африки, Америки та Океанії, розібратися з регіональною та локальною специфікою глобальних процесів і взаємодій.

Опановуючи знання з країнознавства, ви здобудете вміння бачити особливості й розуміти унікальний суспільно-географічний контекст кожної території на карті світу, і це допоможе вам краще орієнтуватися у складних процесах світової політики, економіки та культури.

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

У підручнику з географії вміщено відомості про регіони і країни світу. Нові терміни і поняття в тексті виділено **жирним** шрифтом, назви географічних об'єктів – *курсивом*. Для вивчення регіонів та окремих країн світу застосовано типові плани комплексної характеристики територій. Навчальні тексти охоплюють низку рубрик, позначених різними значками.

Запитання перед текстом параграфа допоможуть пригадати вже відоме з курсів географії, що вивчалися у попередніх класах.

ТИПОВИЙ ПЛАН ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕГІОНУ

 Особливості економіко-географічного положення регіону	 Склад регіону. Сучасна політична карта	 Форми державного правління і територіального устрою країн
 Третинний сектор економіки: сфера послуг; найважливіші міжнародні транспортні коридори та вузли		 Типи країн за рівнем економічного розвитку
 Вторинний сектор економіки: переробна промисловість та основні райони її зосередження; реіндустріалізація		 Міжнародні організації в регіоні
 Первинний сектор економіки: видобувна промисловість та основні райони видобування палива, рудної і нерудної сировини; сільське та лісове господарство		 Особливості економіки країн регіону
 Населення: природний та механічний рух; структура; демографічна політика; українська діаспора; урбанізація, субурбанізація; світові міста в регіоні, міські агломерації, мегаполіси		 Природні умови і ресурси

Подорож у слово

У рубриці «Подорож у слово» подано тлумачення слів іншомовного походження та географічних назв.

Рекорди світу

Рубрика «Рекорди світу» містить інформацію про рекордні географічні об'єкти та соціально-економічні явища.

Світ у просторі і часі

У рубриці «Світ у просторі і часі» подано додаткові відомості про світ, що розширюють і поглиблюють знання з країнознавства.

ТИПОВИЙ ПЛАН ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАЇНИ

1 Місце країни у світі та регіоні	 <p>Федеративна Республіка Німеччина</p> <p>357 тис. км²</p> <p>82,3 млн осіб</p> <p>Берлін</p>	2 Основні чинники, що визначають місце країни у міжнародному географічному поділі праці
10 Міжнародні зв'язки України з країною		3 Система розселення. Українська діаспора
9 Зовнішні економічні зв'язки		4 Особливості сучасного економічного розвитку країни
8 Характерні риси простої організації господарства		5 Основні складники третинного сектору
7 Особливості аграрного сектору		6 Промислові виробництва, що визначають міжнародну спеціалізацію країни

РОБОТА З КАРТОЮ

Цей блок містить картосхему й завдання. На карті показано об'єкти та явища, про які йдеться в тексті параграфа. Завдання спрямовані на розвиток уміння читати тематичні карти та набуття картографічної компетентності.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Запитання і завдання до кожного параграфа допоможуть перевірити, як ви зрозуміли й засвоїли новий матеріал.

Складніші, творчі завдання, виділено окремим значком.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Проблемно-пошукове завдання, що передбачає обчислення, розрахунки, аналіз інформації, узагальнення.

ПОПРАЦЬОЙТЕ В ГРУПІ

Завдання, що їх пропонується виконати разом з однокласниками, об'єднавшись у групи.

ПРАКТИЧНА РОБОТА

Завдання для робіт на контурній карті та практичних вправ, що є обов'язковими для виконання.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Завдання для виконання власних досліджень.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Завдання з метою використання інтернет-ресурсів як додаткового джерела географічних знань. До окремих завдань подано електронну адресу сайту (наприклад, <https://www.facebook.com/uoreneu/>) або зазначено QR-код:

§ 1. ЩО І ЯК ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ І КРАЇНИ»

- Пригадайте, що вивчає суспільна географія.
- У чому виявляються процеси глобалізації у світі?

ЩО ВИВЧАЄ КУРС «ГЕОГРАФІЯ: РЕГІОНИ І КРАЇНИ». Курс «Географія: регіони і країни» вивчає суспільний розвиток територій та географічних місць у світі з позицій **географічного країнознавства**, приділяючи увагу середовищу для життя і діяльності людини, особливостям їх заселення й освоєння, соціальної і політичної організації та економічного розвитку.

Країнознавчі наукові дослідження спрямовані на систематизацію та узагальнення даних про природу, склад території, особливості населення і його культури, найважливіші риси господарства, суспільно-політичну організацію, зовнішні відносини. **Об'єктом дослідження** є країни як основні елементи будови економічного й політичного життя світу, а також їх регіональні угруповання. Кожна країна і територія унікальні внаслідок особливого поєднання компонентів природного та суспільно-географічного середовища. Виявлення, опис та пояснення регіональних особливостей територій – основне завдання країнознавчих досліджень.

У широкому сенсі **країна** – це певна територія, що вирізняється з-поміж інших певною спільною ознакою (народ, який її населяє; історичне минуле, наприклад у складі колишньої держави; поширення мови тощо) і має більш-менш визначені (чіткі або розмиті) межі.

Світ у просторі і часі

У межах і поза кордонами

Багато народів, перебуваючи у складі іншої держави, мають свою яскраву і самобутню культуру (наприклад, кримські татари або шотландці). Водночас, суцільна територія поширення німецької мовної спільноти, яка має спільні історичні корені, повністю або частково охоплює вісім держав Європи (німецька є офіційною мовою у Німеччині, Австрії, Швейцарії, Бельгії, Люксембурзі та Ліхтенштейні; на регіональному рівні – у Південному Тиролі в Італія і поширена як друга мова у Сілезькому та Опольському воєводствах у Польщі). Низка держав, утворених у ході деколонізації, взагалі мають штучно утворені кордони. Так, етнічна спільнота курдів опинилася розділеною між сучасними Туреччиною, Іраном, Іраком та Сирією, у кожній з яких курди перебувають у меншості.

Відповідно, географи розрізняють країни різних типів: фізико-географічні, культурні, етнічні, історичні, політичні тощо.

У повсякденному житті **країна** часто сприймається як синонім **держави** – суверенної території на політичній карті світу. І хоча з кінця XIX ст. людство визначило державу-націю як основну одиницю територіального поділу світу, розуміння країни лише у контексті держав та їх кордонів є надто спрощеним. Тому часто у поле зору країнознавства потрапляють не лише країни-держави, але і частини державної території, а також країни-регіони, межі яких часто не співпадають з державними кордонами.

інознавства потрапляють не лише країни-держави, але і частини державної території, а також країни-регіони, межі яких часто не співпадають з державними кордонами.

РЕГІОНИ СВІТУ. Карта держав і народів світу така різноманітна, що одночасно охопити і систематизувати усю мозаїку форм соціокультурного, економічного та політичного життя практично неможливо. Тому виникає

Таблиця 1

Площа і населення основних регіонів світу (2017 р.)

Регіон	Площа*		Населення	
	млн км ²	%	млн осіб	%
Увесь світ*	149,0	100	7600	100
Європа (з європейською територією Росії)	10	7	741	10
Азія	44,5	30	4463	59
Америка	42,5	28	1002	13
Африка	30,3	20	1225	16
Океанія	8,5	6	40	0,5

* Територія суходолу, включно з Антарктидою, яка становить $\approx 9\%$ його площі.

потреба виокремити крупніші регіони, що охоплюють групи країн із спільними ознаками економічного розвитку, політичної організації, соціальних інститутів тощо. Так, розрізняють *супільно-географічні регіони* за частинами світу (згідно з класифікацією ООН) – Європа, Азія, Америка, Африка та Океанія. У їх межах розрізняють менші *субрегіони*, що мають певну географічну єдність і спільність історичної долі.

Як видно з табл. 1, найбільшим регіоном світу і за площею території, і за кількістю населення є *Азія*. Цей регіон розташований на одному материка з *Європою*.

Межа між ними, що визначена на фізичній карті, доволі умовно сприймається на політичній карті світу. Один регіон *Америка* охоплює два материки – Північну Америку й Південну Америку. Його разом з *Океанією* – найменшим регіоном – називають *Новим Світом*, на відміну від *Старого Світу*, яким є Європа, Азія та Африка. *Африка* – регіон, межі якого співпадають з материком. Він охоплює молоді незалежні країни, здебільшого, що розвиваються.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СВІТУ. Сучасний розвиток світової цивілізації нерозривно пов'язаний із поширенням капіталістичних відносин як основи суспільного виробництва. Поступ капіталізму привів до зростання обсягів виробництва, а отже виникла потреба у розширених ринках збуту. Це обумовило бурхливе зростання міжнародної торгівлі і виникнення міжнародного географічного поділу праці, що об'єднали країни і континенти світу в єдиний господарський організм, поклавши початок глобалізації. У сучасному світі глобалізація охопила не лише торгівлю, але й культуру, політику, мистецтво, інші сфери життя.

Елементами глобалізації стали світове господарство і глобальний ринок, міжнародні організації та міжнародне право, транснаціональні корпорації (ТНК), глобальна культура, так звані загальнолюдські цінності тощо.

Глобалізації сприяють такі процеси, як міжнародний рух капіталу, розвиток міжнародного транспорту, виникнення новітніх засобів зв'язку та мережевих технологій. Важливим «двигуном» глобалізації є міжнародний туризм, що спрощує спілкування між людьми, сприяє взаєморозумінню.

Глобалізації сприяють такі процеси, як міжнародний рух капіталу, розвиток міжнародного транспорту, виникнення новітніх засобів зв'язку та мережевих технологій. Важливим «двигуном» глобалізації є міжнародний туризм, що спрощує спілкування між людьми, сприяє взаєморозумінню.

Подорож у слово

Глобалізація (англ. *globalization*) – це процес всесвітнього економічного, політичного та культурного об'єднання і взаємопроникнення, а також уніфікація – зведення до єдиної системи; перетворення певного явища на планетарне, тобто таке, що стосується всієї Землі.

Світ у просторі і часі

Як «працює» глобалізація?

Всесвітньо популярні смартфони iPhone виробляє американська корпорація Apple Inc. Проте реальна географія виробництва компонентів цього пристрою охоплює США, Канаду, Мексику, Бразилію, Велику Британію, Францію, Німеччину, Фінляндію, Італію, Іспанію, Угорщину, Японію, Республіку Корею, Тайвань, Таїланд, В'єтнам, Малайзію, Філіппіни, Індію та ін. Подібним чином працюють майже усі виробництва електроніки, комп'ютерної техніки, автомобіле-, судно-, та авіабудування. Так налагоджено виробництво програмного забезпечення, надання міжнародних фінансових послуг тощо.

Розвиваються бар'єри, обумовлені віддаленістю, різницею мов і культур. Глобалізація є чинником становлення постіндустріального суспільства.

Неодмінним наслідком глобалізації є поступове «розчинення» державних кордонів, втрата ролі урядів держав в управлінні потоками товарів, послуг, капіталів та інформації. Тому країнознавство також приділяє значну увагу проблемам глобалізації, зокрема впливу глобального середовища, основних трендів, міжнародних організацій та ТНК на розвиток країн і регіонів, на формування су-

часної економічної, політичної та соціокультурної карти світу.

ЗНАЧЕННЯ КРАЇНОЗНАВСТВА. У сучасному світі країнознавство відіграє пізнавальну та конструктивну роль. Школярі, опановуючи знання про особливості різних країн і життя народів, пізнають світ, формують для себе його географічну картину. Практичне значення країнознавства полягає у тому, щоб виявити унікальні риси території або географічного місця, щоб краще зрозуміти контекст суспільного життя. Наприклад, чому у США поширене негативне ставлення до державних програм соціального захисту, тоді як у більшості країн Європи соціальний захист громадян державою є суспільною нормою.

Країнознавство, що водночас із різнобічними дослідженнями тієї чи ін-

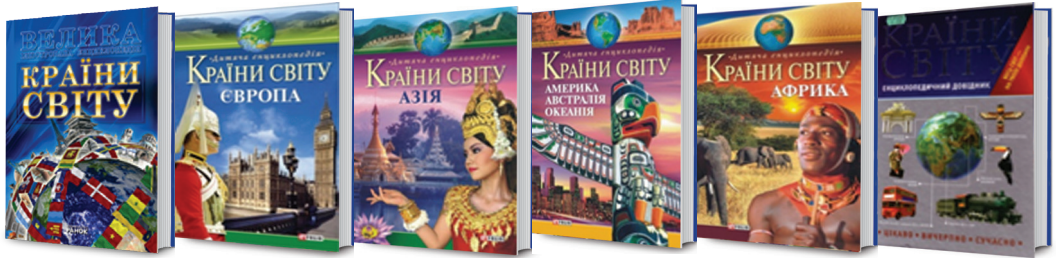
Подорож у слово

Слово **конструктивний** означає творчий, той, що створює умови для наступної роботи, може бути основою для якихось рішень (наприклад, *конструктивна пропозиція*).

шої країни вивчає і її культуру, історію, мову, слугує мовознавству. У сфері міжнародних економічних та політичних зв'язків воно є важливим інструментом забезпечення ефективності й компетентності в міжнародних відносинах. Інтенсивний розвиток туризму викли-

кав потребу в туристичному (рекреаційному) країнознавстві. Воєнне країнознавство дає комплексну суспільно-географічну інформацію про стан економічної, мілітарної та іншої сили вірогідного противника.

ДЖЕРЕЛА ЗНАТЬ. Обсяг географічної інформації, у тому числі й краєзнавчої, нагромадженої людством, величезний. Її неможливо зібрати в одному підручнику чи посібнику. Щоб досягти бажаних результатів у вивченні регіонів і країн світу, потрібно використовувати різні джерела знань. Із курсів географії, що вивчалися у попередніх класах, ви вже знаєте, що такими джерелами є географічні карти, наукові праці, науково-популярна література, довідники й енциклопедії, періодичні видання (газети, спеціалізовані

Мал. 3. Друковані джерела країнознавчої інформації

журнали). Проте тут головною проблемою є свіжість і достовірність інформації. За час підготовки видань до друку встигають застаріти навіть найновіші відомості.

Нині найбільш оперативним джерелом знань про навколишній світ є Інтернет. В мережі є багато сайтів, що містять різнопланову інформацію про країни. Одним із найбільш доступних є *Вікіпедія* – багатомовна універсальна онлайн-енциклопедія. Тема географії і місць світу в ній є однією з найпопулярніших за кількістю відвідувань.

Оперативним і достовірним джерелом, що містить відомості по всіх країнах світу, є *The World Factbook. CIA (Всесвітній довідник ЦРУ)*. Це авторитетний банк даних про історію, географію, демографію, державний

Рекорди світу

За обсягом відомостей і тематикою Вікіпедію вважають найповнішою енциклопедією, яку коли-небудь створювали за всю історію людства. Як інтернет-довідник вона є найбільшою і найпопулярнішою серед подібних сайтів.

Мал. 4. Сторінка сайту Вікіпедія

Мал. 5. Сторінки сайту «Всесвітній довідник ЦРУ»

Рекорди світу

«Історія» у 9-ти книгах давньогрецького мандрівника й історика Геродота (V ст. до н. е.), який побував у Європі, Азії та Африці, є першим за своєю суттю країнознавчим твором, що дійшов до нашого часу. У своїх описах він повідомив чимало географічної інформації.

Рекорди світу

Французький географ Елізе Реклю (1830–1905) побував у багатьох країнах світу і протягом 20 років написав 19-томну працю «Земля і люди», кожний том якої мав обсяг \approx 900 сторінок і містив численні карти, малюнки, креслення. На прохання автора український учений Михайло Драгоманов написав до 7-го тому розділ про Україну. Багатотомник Е. Реклю свого часу претендував на повний географічний опис земної кулі й дотепер вважається класикою країнознавства.

лад, економіку, транспорт держав та світових організацій, інформація в якому оновлюється щотижня. Її доповнюють вкладки «Карти регіонів світу», «Прапори країн світу», «Фізична карта світу», «Політична карта світу» та ін. Матеріали сайту допоможуть підготувати грамотне повідомлення для уроку чи презентацію про будь-яку країну світу.

Робота з різноманітними джерелами знань сприятиме розширенню вашого кругозору, розвитку культури і мислення, виробленню навичок самостійної творчої роботи, які в майбутньому знадобляться у будь-якій сфері діяльності.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яких знань ви розраховуєте набути, опанувавши курс «Географія: регіони і країни»?
2. Що є об'єктом дослідження географічного країнознавства?
3. Що таке глобалізація? Якими є її наслідки?
4. Назвіть і покажіть на карті регіони світу. В якому з них розміщена наша країна? Який з регіонів найбільший за площею території і кількістю населення?
5. Поясніть, у чому виявляється конструктивна роль країнознавства.
- 6*. Джерелами країнознавчих знань можуть бути й художні літературні твори. Наведіть приклади творів з числа тих, які ви вивчали на уроках зарубіжної літератури або які є у вашій домашній бібліотеці, які містили б певну географічну інформацію про ту чи іншу країну світу.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Користуючись інтернет-ресурсом «Всесвітній довідник ЦРУ», дізнайтеся, які краєзнавчі відомості в ньому вміщено про нашу країну. Оцініть, чи справді інформація там є «свіжою»?

§ 2. СУЧАСНА ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

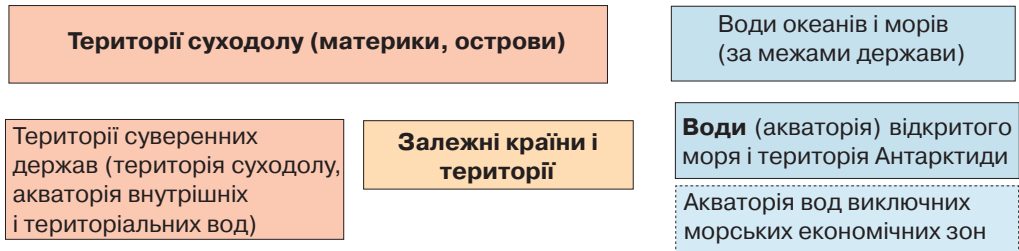
- Пригадайте, що відображає політична карта світу.
- Які країни світу належать до «Великої сімки» і «Великої двадцятки»?

ОБ'ЄКТИ ПОЛІТИЧНОЇ КАРТИ СВІТУ. Ви вже знаєте, що поняття «політична карта світу» в прямому розумінні означає географічну карту, на якій відображено кордони країн та їхні столиці, а в переносному значенні – це все розмаїття відомостей про політичні явища й процеси, що постійно відбуваються в різних точках планети. Основними об'єктами політичної карти світу є держави і залежні території. Окрему категорію об'єктів становлять акваторії океанів і морів (мал. 6).

Держава – це незалежна країна з певною територією, господарством і політичною владою в ній. Держава є основним носієм прав і обов'язків у міжнародних відносинах.

Головною політичною ознакою держави є її **суверенітет** – виключне право самостійно визначати свою внутрішню та зовнішню політику без втручання сторонніх сил. Для його забезпечення держави створюють системи законодавчої, виконавчої та судової влади, валютно-грошову систему, митну службу, органи безпеки, національні збройні сили тощо. Кожна держава володіє територією, що обмежена суходутними та морськими кордонами. До **території держави** належать суходіл з його надрами, внутрішніми і територіальними водами, а також повітряний простір над усім суходолом і водами. **Територіальні води** – це смуга вод у морях, затоках і протоках завширшки 12 морських миль (приблизно 22,2 км) від берегової лінії материка і островів. Відповідно до законів міжнародного права території держав є недоторканими, а їх кордони – непорушними.

Нині на політичній карті світу налічують 193 держави-члени ООН, що вважаються суверенними учасниками міжнародних відносин. Також, державою із загально визнаним суверенітетом, але у статусі спостерігача ООН є *Ватикан*. Низка держав і територій світу мають **обмежене визнання** (невизнані) – їх суверенітет або територіальні межі повністю або частково не визнають інші учасники міжнародного співтовариства. Обмежене визнання мають країни у складі ООН (*Ізраїль, КНДР* та ін.), а також території самопроголошених держав, утворення яких було пов'язано з порушенням норм міжнародного права (*Республіка Косово, Західна Сахара, Абхазія, Південна Осетія, Північний Кіпр* та ін.).

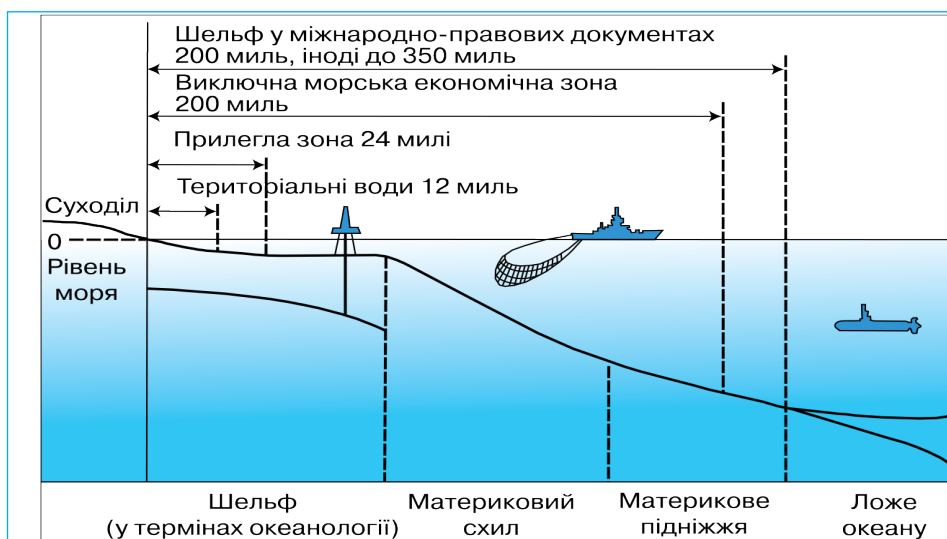
Мал. 6. Види територій і акваторій

На політичній карті світу є й **залежні території**, що перебувають під політичним чи військовим контролем однієї із суверенних держав. Найбільш поширеною історичною формою залежних територій були **колонії** – території, де політичну владу повністю контролювала країна метрополія. У середині XIX – на початку XX ст. практично увесь світ являв собою глобальну колоніальну систему. Сучасні залежні території – це території, відірвані від основної частини держави, які не мають власного суверенітету, але й не є повноцінними адміністративними одиницями у складі держави, що їх контролює. Наприклад *місто Гібралтар (Велика Британія), Північні Маріанські острови (США), Токелау (Нова Зеландія)*.

Води (акваторія) відкритого моря перебувають у спільному користуванні всіх країн і народів, у тому числі й країн внутрішньоконтинентальних, що не мають безпосереднього виходу до них. Усі мають право вільного торгового та військового судноплавства, вільного прольоту над морем. Окремий статус має так звана **виключна морська економічна зона**, що прилягає до кордонів держави, яка має вихід до моря. Це акваторія на відстань 200 миль від берега, глибину 500 м шельфу та материкового схилу. Вона перебуває під контролем прибережної країни, яка має виключне право вести там економічну діяльність (ловити рибу, видобувати мінеральну сировину тощо) та дозволяти таку діяльність іншим країнам на основі економічних угод (мал. 7).

Антарктида – це нейтральна демілітаризована територія, яку не можна використовувати як військову базу або театр воєнних дій, там діє принцип свободи наукових досліджень, і кожна країна може надіслати туди свої наукові експедиції.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Державний лад країни – це спосіб організації політичної влади на її території. Його складниками є форми правління та державного устрою.

Мал. 7. Територіальні води і виключна морська економічна зона держави

За формою правління серед країн світу розрізняють республіки і монархії. У **республіці** верховні органи влади (законодавчої, виконавчої і судової) обираються у тому чи іншому порядку на певний термін. У наш час республіками є понад загальної кількості держав світу. Залежно від особливостей формування уряду та розподілу повноважень між гілками влади розрізняють республіки президентського, парламентського та змішаного типу. У **президентських республіках** виконавчу владу очолює президент, якого обирають всенародним голосуванням (приклад – США). У **парламентських республіках** парламент визначає склад та голову уряду і контролює його діяльність (наприклад, Німеччина, Італія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Індія). Посада президента у таких республіках, як правило, носить суто церемоніальний характер. Фактичним главою держави є очільник уряду – прем'єр-міністр, канцлер тощо. **Змішані** (президентсько-парламентські або парламентсько-президентські) **республіки** передбачають розподіл повноважень між президентом та парламентом щодо формування та контролю за роботою уряду. Такі форми правління мають Франція, Польща, Росія, Литва, Румунія та ін.

У **монархія**х найвища державна влада цілком або частково зосереджена в руках глави держави – монарха і здебільшого є спадковою. Монархій у світі залишилося три десятки. Серед них розрізняють **абсолютні монархії**, в яких влада правителя не обмежена, і **обмежені монархії**, в яких водночас діє конституція і працює парламент (їх називають відповідно конституційними або парламентськими монархіями). Абсолютними монархіями є **Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ)**, королівство **Саудівська Аравія**, папська держава **Ватикан**. Дві останні держави є одночасно **теократичними монархіями**, в них політична влада належить духовенству і главі церкви. Обмежених монархій найбільше в Європі (королівства **Велика Британія, Бельгія, Нідерланди, Швеція, Іспанія**) й Азії (королівство **Тайланд**, султанат **Малайзія, Японія** на чолі з імператором). Особливу форму правління мають **країни-члени Співдружності націй** – організації, утвореної нині незалежними державами, що колись входили до складу **Британської імперії**. Урядова модель цих країн побудована за прикладом Великої Британії. Це **парламентські демократії** з підзвітними парламенту урядами. Фак-

Подорож у слово

Республіка у перекладі з латинської означає **всенародна справа**.

ФОРМИ ПРАВЛІННЯ

Республіка

Президентська

Парламентська

Змішана:

- президентсько-парламентська

- парламентсько-президентська

Монархія

Абсолютна (необмежена)

- теократична

Обмежена

(конституційна, парламентська)

Мал. 8. Форми державного правління

Подорож у слово

Монархія у перекладі з грецької означає **єдиновладдя, теократична монархія – боговладдя**.

тично, главою держави є прем'єр-міністр, а формально – королева Великої Британії. Такими є *Канада, Австралія, Нова Зеландія* та ін.

Державний устрій – це адміністративно-територіальна організація держави. Розрізняють дві його форми – унітарну та федеративну.

Подорож у слово

Унітарний у перекладі з латинської означає *цілісний, однорідний, федерація* – об'єднання, союз.

територіальний поділ країни (на області, провінції, департаменти тощо) сприяє реалізації державної влади на місцях. Унітарними є абсолютна більшість держав світу.

Федерація – це держава, що складається із самоврядних (або автономних) територіальних утворень – республік, штатів, провінцій, земель. Кожне з них має певні елементи суверенітету (власну столицю, законодавчі, виконавчі, судові органи влади та конституцію), однак вони існують у рамках загальнофедеральної системи влади і законодавства. У світі існує понад два десятки федеративних держав. Найбільше їх в Європі (*Австрія, Бельгія, Німеччина, Швейцарія, Росія*), Америці (*США, Канада, Мексика, Аргентина, Бразилія*) та Азії (*Індія, Малайзія, ОАЕ*). Федеративною також є *Австралія*.

ТИПИ КРАЇН ЗА РІВНЕМ РОЗВИТКУ. За сукупністю рис соціально-економічного розвитку розрізняють різні типи країн. Найбільш поширеною є класифікація ООН, згідно якої виокремлюють економічно розвинені, країни з перехідною економікою та країни, що розвиваються

До **економічно розвинених** належать країни із сформованими ринковими економіками із збалансованою сучасною структурою, що повноцінно інтегровані у світове господарство, мають високі показники економічного розвитку та стандарти життя населення. До цієї групи належать 36 країн (мал. 9). Серед них розрізняють **найбільш економічно розвинені країни**, так звана «**Велика сімка**» (**G-7**) – *США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада*. Разом вони виробляють понад 45 % світового ВВП. Від узгоджених рішень керівників цих держав залежать важливі напрями розвитку світових економічних процесів.

Особливістю соціально-економічного розвитку **країн з перехідною економікою** є успадкована з часів соціалістичної системи структура господарських відносин, що перебувають на стадії реформування і запровадження ринкового регулювання. Ці країни мають невисокі показники економічного розвитку, проте на відміну від країн, що розвиваються, мають краще розвинену інфраструктуру і кваліфіковані трудові ресурси, що дає змогу їм у перспективі надолужити розрив із розвиненими ринковими економіками.

Решта країн світу належать до групи **країн, що розвиваються**. Здебільшого, їм притаманна пізня індустріалізація, периферійне становище у міжнародному поділі праці (спеціалізація на сировині, напівфабрикатах та працемісткій низькотехнологічній продукції), недостатньо розвинена інфраструктура, порівняно низька якість трудових ресурсів. У більшості

ТИПИ КРАЇН ЗА РІВНЕМ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ*

Економічно розвинені країни	Країни з перехідною економікою	Країни, що розвиваються
<p>У Європі: ЄС-28</p> <p>У Америці: США, Канада</p> <p>У Азії: Японія</p> <p>У Океанії: Австралійський Союз, Нова Зеландія</p>	<p>Колишні республіки СРСР: Білорусь, Молдова, Росія, Україна, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.</p> <p>Колишні соціалістичні країни Балканського півострова, що не увійшли до складу ЄС: Албанія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія, Чорногорія</p>	<p>Решта країн світу у т.ч.:</p> <p>- <i>країни-експортери палива</i>: Венесуела, ОАЕ, Іран, Бруней та ін.;</p> <p>- <i>найбідніші країни світу</i>: Афганістан, Ангола, Малаві, Камбоджа та ін.;</p> <p>- <i>країни з високою заборгованістю</i>: Болівія, Буркіна-Фасо, Сомалі та ін.</p>

КРАЇНИ СВІТУ ЗА РІВНЕМ ДОХОДІВ
(річний ВВП на 1 особу)

Країни з високим доходом	Країни з високим середнім доходом	Країни з низьким середнім доходом	Країни з низьким доходом
> \$ 12 615	\$ 4 086 – 12 615	\$ 1 036 – 4 085	< \$ 1 035

*Методика типології країн Департаменту з економічних і соціальних питань ООН.

Мал. 9. Типи країн за рівнем розвитку

випадків, це країни з колоніальним минулим. Водночас, низка країн, що розвиваються, досягли стрімкого зростання економіки і за багатьма якісними та кількісними показниками наблизилися до розвинених країн світу (наприклад, *Сінгапур, Республіка Корея*). Окремо серед країн, що розвиваються і частково країн з перехідною економікою розрізняють особливі підгрупи, зокрема *країни-експортери палива, найменш розвинені країни, країни з високою заборгованістю* тощо. Паралельно групують країни за рівнями ВВП на душу населення (мал. 9).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які об'єкти за політико-територіальними ознаками розрізняють на політичній карті світу?
 2. Поміркуйте, чи може будь-яка країна вважатися державою. Чи є будь-яка держава країною? Відповідь обґрунтуйте.
 3. Що таке країни з обмеженим визнанням? Наведіть приклади таких країн.
 4. Які території називають залежними? Наведіть приклади.
 5. Чим республіка як форма правління відрізняється від монархії? Які розрізняють республіки? Наведіть приклади різних республік.
 6. Які у світі розрізняють монархії? Наведіть приклади.
 7. Що таке державний устрій? Які бувають його форми?
 8. Які розрізняють типи країн за рівнем економічного розвитку?
- 9*. Розкажіть про особливості державного ладу в Україні: форму правління та державний устрій. До якого типу країн за рівнем економічного розвитку вона належить?

РОЗДІЛ I

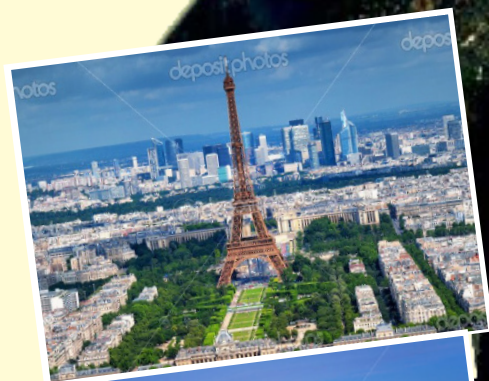
ЄВРОПА

Тема 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПИ

Тема 2. КРАЇНИ ЄВРОПИ

Вивчаючи розділ, ви:

- **дістанете уявлення** про кількісні та якісні зміни на політичній карті Європи, субрегіони й країни, що входять до її складу, перспективи розширення економічних зв'язків України з європейськими державами;
- **дізнаєтеся** про райони видобування мінеральних ресурсів, лісозаготівлі, найбільші промислові регіони, морські порти, аеропорти-хаби, фінансові центри, світові міста в Європі, про міжнародну спеціалізацію європейських країн;
- **навчитеся** розрізняти форми державного правління і територіального устрою країн Європи, характеризувати демографічні й урбанізаційні процеси в них, складники третинного, вторинного і первинного секторів економіки, складати комплексну економіко-географічну характеристику країни;
- **розвиватимете вміння** оцінювати роль ЄС і НАТО в регіоні, зіставляти позитивні й негативні наслідки глобалізації в економіці та культурі країн Європи, обчислювати ресурсозабезпеченість, робити висновки про причини нерівномірності економічного розвитку країн, читати тематичні карти, користуватися інтернет-джерелами для пошуку необхідної інформації;
- **набуватимете компетентностей** у природничих і економічних науках, інформаційно-цифрової, ініціативності й підприємливості, соціальної та громадянської, обізнаності у сфері культури, екологічної грамотності, уміння організовувати й оцінювати свою навчально-пізнавальну діяльність.

ЄВРОПА

Європа – одна із колисок цивілізації, регіон давнього господарського освоєння, де виникли перші республіки, з'явилися перші форми демократії, сформувалися традиції парламентаризму. У культурно-цивілізаційному плані – це регіон поширення християнства. В Європі розпочалася суспільна модернізація: було закладено основи сучасної держави, сформувалася капіталістична

модель економіки, відбулася низка науково-технічних революцій, отримали поширення принципи прав людини, що поступово стали головним пріоритетом державного управління. Водночас, політичний, економічний та цивілізаційний поступ супроводжувалися численними конфліктами і протистояннями. Європа стала головною ареною двох найбільш кровопролитних світових воєн. Нині – це один із провідних центрів світової економічної та політичної сили, де більшість країн – демократичні держави з високими соціальними стандартами життя, розвинутою промисловістю і транспортом, інтенсивним сільським господарством, багатогалузевою сферою послуг.

Подорож у слово

Європа (за іншим варіантом правопису – Европа) названа за ім'ям героїні давньогрецьких міфів Європи – фінікійської царівни, яку викрав Зевс і відвіз на острів Крит. Є думка, що назва *Європа* означає «країна заходу», або «темна» (*erebu* – захід сонця). Втім, цю версію оцінюють як дуже слабку.

1 ЕГП

Розташована на заході Євразії, межує з Азією та Африкою. Більшість країн мають прибережне положення. Сусідське положення держав зручне для інтеграції національних економік

4 Типи країн за рівнем економічного розвитку

— Економічно розвинені;
— постсоціалістичні з перехідною економікою

7 Населення

Найбільша за людністю* – Німеччина (82,3 млн осіб), найменша – Ватикан (826 осіб)

2 Склад регіону. Сучасна політична карта

Всього 54 країни, державні утворення та території, з них: 45 – суверенні держави; 3 – невизнані республіки; 6 – залежні території.

Субрегіони:

Західна, Східна, Північна і Південна Європа.

Розрізняють і Центральну Європу

3 Форми державного правління

Республіки – більшість країн. Монархії: конституційні (королівства), теократична (Ватикан). **Форми територіального устрою** Унітарні – більшість країн, Федерації – 6

5 Міжнародні організації ЄС, Рада Європи, НАТО

6 Природні умови

Сприятливі для життя і господарського освоєння. Мах висота – г. Ельбрус (5642 м над р. м.); найбільший острів – Великобританія; найдовша річка – Волга. Ресурси мінеральної сировини значною мірою виснажені; лісові й рекреаційні – багаті

8 Особливості економіки

Розвинені промисловість і транспорт, інтенсивне сільське господарство, багатогалузева сфера послуг та високі соціальні стандарти життя.

Найбільший обсяг ВВП* – Німеччина; найменший – Монако; найбільший обсяг ВВП на одну особу – Ліхтенштейн, найменший – Молдова

Мал. 10. Схема основних характеристик Європи

§ 3. ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ ТА ПОЛІТИЧНА КАРТА ЄВРОПИ

- Пригадайте, де проходить межа між Європою та Азією.
- Які існують форми державного правління та територіального устрою країн?

ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Європа – суспільно-географічний регіон, що розташований на заході Євразії. Її береги омиваються водами Північного Льодовитого океану на півночі, Атлантичного океану – на заході та Середземного моря – на півдні. Умовну межу між Європою й Азією на сході та південному сході проводять по східному підніжжю *Уральських гір, Кавказьким горам, річці Ембі, по Каспійському та Чорному морях*. Далі межа йде протокою *Босфор, Мармуровим морем, протокою Дарданелли, Егейським морем*. *Середземне море й Гібралтарська протока* відокремлюють Європу від Африки.

З-поміж інших регіонів світу Європа охоплює порівняно невелику площу (10,18 млн. км², що становить майже 7 % земного суходолу), меншою є тільки Океанія. Протяжність Європи з півночі на південь – 4300 км, із заходу на схід – 5000 км. Особливістю географічного положення Європи є порізаність берегової лінії, завдяки чому більшість країн регіону мають вихід до морів і океанів. Середня віддаленість від моря становить 300 км. П'ять європейських країн є острівними.

Державні кордони держав Європи, що проходять природними рубежами, та сусідське положення більшості з них не створюють значних перепон для розвитку економічних і культурних зв'язків. Середземне море здавна було контактною зоною Європи, Африки та Азії: морем здійснювалися торговельні, релігійні й політичні контакти між регіонами.

СКЛАД РЕГІОНУ ТА ЙОГО ПОЛІТИЧНА КАРТА. Політична карта Європи є надзвичайно складною і динамічною. На ній налічують 54 об'єкти, із яких 43 – мають основні території, повністю розташовані у межах Європи. Три держави – Росія, Казахстан, Туреччина – є трансконтинентальними країнами, територія яких розташована і в Європі, і в Азії. *Росію* більшість дослідників вважають європейською країною, тому що її модернізація відбувалася в європейському контексті. Натомість Казахстан і Туреччина за історичними, економічними та цивілізаційними ознаками належать до Азії. Трапляється, що до Європи відносять і країни Закавказзя, проте збільшого їх розглядають у контексті Південно-Західної Азії. Водночас, до Європи відносять *Кіпр*. Попри те, що фізико-географічно ця країна належить до Азії, Кіпр є членом ЄС і 77 % його населення – це греки-кіпріоти, які історично тяжіють до європейського геокультурного простору. Найбільша за площею країна Європи, що повністю перебуває в її межах, – *Україна* (603,7 тис. км²), найменша – *Ватикан* (0,44 км²).

За фізико-географічним принципом Європу умовно ділять на чотири субрегіони (менші регіони) – Західну, Східну, Північну і Південну Європу (талб. 2, і мал. 11). Але з урахуванням історичних та політико-економічних процесів межі цих регіонів можуть варіювати¹. Із 54 об'єктів політичної карти Європи 45 є суверенними державами, 3 – невизнаними

РОБОТА З КАРТОЮ

1. До яких субрегіонів Європи належать країни, що входять до «Великої сімки»?
2. В якому регіоні розташовані країни, що найбільше наближені до країн Африки? Назвіть їх.
3. До якого субрегіону належить Україна? Які ще країни разом з нею формують цей субрегіон?
4. Назвіть країни Європи: а) що мають приморське положення; б) є острівними; в) що не мають виходу до морів і океанів.

■ ПІВНІЧНА ЄВРОПА ■ ПІВДЕННА ЄВРОПА ■ ЗАХІДНА ЄВРОПА ■ СХІДНА ЄВРОПА

Мал. 11. Субрегіони Європи

Таблиця 2

Регіональний поділ Європи

Субрегіони Європи	Країни
Західна	Австрія, Бельгія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Німеччина, Франція, Швейцарія
Північна	Велика Британія, Данія, Ісландія, Ірландія, Естонія, Латвія, Литва, Норвегія, Швеція, Фінляндія
Південна	Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Греція, Іспанія, Італія, Македонія, Мальта, Монако, Португалія, Сан-Марино, Сербія, Словенія, Хорватія
Східна ¹	Білорусь, Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Чехія, Угорщина, Україна, Молдова, європейська частина Росії

державами, 6 – залежними територіями. Найстарішою європейською сучасною державою є заснована ще в 301 р. республіка *Сан-Марино* – карликова країна-анклав, площа якої всього 61 км², що розташована у межах Італії; наймолодшою – *Чорногорія*, що проголосила незалежність від Сербії лише в 2006 р. Три території в Європі мають статус невизнаних або частково визнаних державних утворень — це *Республіка Косово*, *Турецька Республіка Північного Кіпру (Північний Кіпр)*, *Придністрівська Молдавська Республіка (Придністров'я)*. Вони не мають міжнародного визнання і жодна з них не є членом ООН.

¹ За іншими підходами до варіювання розрізняють ще й регіон Центральна Європа, до якої відносять Україну та постсоціалістичні країни, а до Східної — лише європейську територію Росії.

ФОРМИ ПРАВЛІННЯ	
Республіка	Монархія
Президентська	Абсолютна
Білорусь, Кіпр	(необмежена) - теократична Ватикан
Парламентська	Обмежена:
Албанія, Австрія, Болгарія, Естонія, Хорватія, Чехія, Фінляндія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія, Сан-Марино, Сербія, Словаччина, Словенія, Швейцарія	- конституційна; - парламенстська; Андорра, Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція
Змішана:	
Росія, Франція, Литва, Польща, Португалія, Румунія, Україна	

Мал. 12. Форми державного правління в країнах Європи

ФОРМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ	
Унітарна	
Білорусь, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Італія, Іспанія, Литва, Латвія, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Україна, Чорногорія, Чехія, Хорватія, Франція, Фінляндія, Швеція	
Федеративна	
Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Німеччина, Росія, Швейцарія	

Мал. 13. Форми територіального устрою

динамічність (змінність), попри постійні спроби стабілізувати кордони та уникнути нових територіальних конфліктів. Основні перетворення на політичній карті пов'язані зі змінами конфігурації державних кордонів,

Низка територій у межах Європи та прилеглих островів мають статус залежних. До них належать, зокрема, Гібралтар (територія на південній окраїні Піренейського півострова), *Акротирі і Декелія* на острові Кіпр, острови *Гернси* та *Джерсі* у протоці Ла-Манш, острів *Мен* у Ірландському морі (залежні від Великої Британії), *Фарерські острови* (перебувають під контролем Данії).

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Серед країн Європи за формою державного правління є республіки і монархії. Нині в Європі переважна більшість країн є **республіками**. **Парламентськими республіками** є *Італія, Німеччина, Словаччина, Угорщина, Швеція*; **президентськими** — *Білорусь, Кіпр*. Прикладами **змішаних республік** є *Литва, Польща, Португалія, Україна, Франція*.

Єдиною **абсолютною** і водночас **теократичною монархією** в Європі є папська держава *Ватикан*, в якій політична влада належить духовенству і главі церкви. Більшість монархій Європи є **конституційними**, їх часто називають **парламентськими демократіями**. Це князівства *Андорра, Ліхтенштейн, Монако* та королівства *Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Нідерланди, Норвегія, Швеція*, а також *Велике Герцогство Люксембург*.

За **державним устроєм** абсолютна більшість країн Європи є унітарними. У Європі існує шість **федеративних держв**: *Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Німеччина, Швейцарія, Росія*.

ЗМІНИ НА ПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ ЄВРОПИ. Однією з головних особливостей політичної карти є її динамічність (змінність), попри постійні спроби стабілізувати кордони та уникнути нових територіальних конфліктів. Основні перетворення на політичній карті пов'язані зі змінами конфігурації державних кордонів,

сфер геополітичного впливу провідних держав, міжнародною інтеграцією та дезінтеграцією. Найбільш значимі зміни на політичній карті Європи за останні десятиріччя були пов'язані з розпадом соціалістичної системи, що супроводжувався розпадом *СРСР*, *Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії* (СФРЮ) та *Чехословаччини*, а також об'єднанням *Німеччини*. Розпад колишньої СФРЮ був найбільш конфліктним і супроводжувався низкою кровопролитних збройних протистоянь. Останнім етапом цього процесу стало відокремлення Косова від Сербії й утворення частково визнаної *Республіки Косово*. Розпад СРСР відбувався менш драматично, проте процес державотворення у низці колишніх радянських республік супроводжувався локальними конфліктами, внаслідок яких утворилися невизнані самопроголошені республіки на території Молдови, Грузії та Азербайджану. У більшості випадків локальні автономії підтримувалися спецслужбами та збройними силами Російської Федерації, що у такий спосіб прагнули зберегти геополітичний вплив Росії на пострадянському просторі.

Не менш важливою стала активізація європейської інтеграції. У 1993 р. Європейське співтовариство перетворюється на Європейський Союз (ЄС), що розширюється у 1995 р. до 15, у 2004 – до 25, у 2007 – до 27, а у 2013 – до 28 країн-членів. Європейська інтеграція – це перший і надзвичайно масштабний приклад добровільної відмови багатьох розвинених і політично зрілих держав від частини національного суверенітету задля досягнення спільних інтересів громадян усіх країн-учасниць – миру, економічного процвітання, дотримання прав людини та демократичних принципів управління. Водночас, з кожним розширенням ЄС стає дедалі важче ефективно реагувати на такі гострі виклики сучасності, як тероризм, міграційний тиск та економічна стагнація окремих країн-членів. Як наслідок, серед населення стають популярними євроскептичні рухи. Так, у 2016 р. мешканці Великої Британії висловилися на референдумі за вихід країни зі складу ЄС.

Гострою проблемою для європейських країн є активізація сепаратистських рухів. **Сепаратизм** – це політична діяльність, спрямована на відокремлення етнічної, культурної, релігійної або іншої спільноти від основної частини країни.

У м'яких формах сепаратистські рухи вимагають окремих прав для своєї спільноти або часткової автономії.

Серед найбільш гострих проявів сепаратизму на сучасній карті Європи виділяється автономна область *Іспанії* – *Каталонія*, парламент якої у 2017 р. за результатами проведеного референдуму проголосив незалежність від королівства. У від-

Подорож у слово

Сепаратизм (з лат. – відокремлення) – прагнення до відособлення.

Світ у просторі і часі

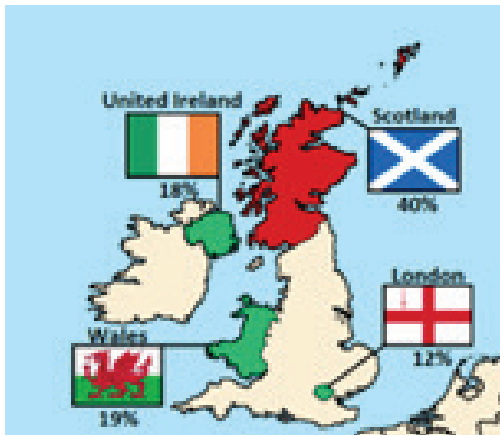
Країна Басків

Басконія (або Евскаді) – історико-культурний регіон у Європі на південному заході Франції і півночі Іспанії. Це територія традиційного розселення басків, де поширені баскська мова, культура, традиції. Як окрема нація вони прагнуть політичного об'єднання трьох регіонів Європи свого проживання – Баскської автономної області і Наварри в Іспанії та Країни Басків у Франції.

Таблиця 3

Сепаратистські рухи в Європі

Країна	Регіон сепаратистського руху
Велика Британія	Північна Ірландія, Уельс, Шотландія, Лондон
Іспанія	Каталонія, Андалусія, Країна Басків
Франція	Країна Басків, Бретань, острів Корсика та ін.
Італія	Паданія (Північна Італія), Венеція, Південний Тіроль
Німеччина	Баварія
Бельгія	Валлонія, Фландрія
Боснія і Герцеговина	Райони проживання боснійців, сербів, хорватів
Сербія	Косово

Мал. 14. Сепаратистські рухи у Великій Британії

повідь іспанський уряд визнав такі дії незаконними, такими, що суперечать конституції країни, й наразі питання залишається невирішеним. Водночас, сепаратистські настрої існують і в інших іспанських регіонах – *Країні Басків, Андалусії, Балеарських і Канарських островах*.

Високий ризик відокремлення території існує у *Великій Британії*. Прагнення до відокремлення її частин – *Шотландії та Північної Ірландії* – особливо загострилися після результатів британського референдуму про вихід із ЄС. Шотландія та Північна Ірландія хочуть залишатися частиною Європейського Союзу, що ще більше посилює в них сепаратистські настрої. *Бельгія*, яку називають серцем Європи, також має реальний ризик розколу на хвилі сепаратизму. Країна розділена на дві великі громади – *Валлонію і Фландрію*, що мають історичний етнічний та культурний конфлікти і говорять різними мовами (французькою та фламандською, що близька голландцям). Найбільшою небезпекою для територіальної цілісності *Франції* є *острів Корсика*. Там держава давно намагається витиснути корсиканську мову з суспільного життя та шкіл разом із прагненнями до автономії регіону. У *Німеччині* прагне незалежності *Баварія* – найбагатша й економічно найпотужніша федеральна провінція, що продиктовано

не тільки історичними, а й економічними причинами. В *Італії* розбіжності посилює економічна нерівність між багатого й розвинуеною Північчю та бідним корупційним Півднем, тому на півночі країни прагнуть створити свою державу – *Паданію*. Водночас, в Італії зростає сепаратизм у *Венеції і Південному Тіролі*: венеціанці з часів середньовіччя мріють про повернення до своєї державності, а тірольці хочуть об'єднатися з Австрією, до якої вони ближчі етнографічно й мовно. Нестійка ситуація і в країнах, що донедавна були єдиною Югославією та ін.

За кожною ідеєю сепаратизму в Європі лежить глибока проблема, породжена економічними, культурними, етнічними чи релігійними про-

блемами. Водночас, історія неодноразово доводила, що розмежування нікого не робить сильнішим. Навпаки, відособленість веде до конфлікту, ізоляції, воєн та роз'єднаності. Сепаратизм не приведе до прогресу, а призведе до регресу. Красномовним прикладом цього є економічно бідні країни Балкан.

ТИПИ КРАЇН. За рівнем економічного розвитку країни Європи належать до двох основних типів — *розвинені країни* та країни з *перехідною економікою* (табл. 4). Ключовими для цього поділу є показники ВВП на душу населення, відносна частка третинного сектору у структурі економіки, а також індекс людського розвитку.

До другого типу належать країни Європи, що структурно перебудовуються з моделі планового регулювання господарства на ринкову. Якщо впродовж 1990-х рр. до цієї групи належали всі постсоціалістичні країни, то після успішного курсу політичних й економічних реформ низка держав Східної Європи та прибалтійські увійшли до ЄС і тепер перебувають в групі економічно розвинених. Нині до групи країн з перехідною економікою належать держави Балканського півострова та колишні республіки СРСР, що не увійшли до складу ЄС.

Цікаво, що найбільш вразливими щодо сепаратизму є найбагатші держави Західної Європи, які об'єднувалися протягом тривалого історичного часу. Маючи унітарний устрій (окрім Німеччини), вони не мають унітарного, однорідного суспільства. Історичні розбіжності в них нікуди не зникли і чекають моменту, щоб заявити про себе. І якщо кожний сепаратистський рух доможеться свого, то лише кілька європейських країн залишаться цілими, а решта будуть розділені на дві чи більше частин.

ТИПИ КРАЇН ЄВРОПИ ЗА РІВНЕМ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Таблиця 4

Економічно розвинені		
Країни «Великої сімки»	Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія	Мають потужні економіки з обсягами ВВП більш як 1,5 трлн дол. США кожна. Економіки цих держав відіграють визначальну роль у світовому господарстві
Країни ЄС-15	Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція	Країни, що приєдналися до ЄС до 1995 р. включно. Об'єднують держави, що у часи поділу Європи на дві системи відносилися до капіталістичних. Назагал мають вищі соціально-економічні показники порівняно з «новими» членами ЄС, що приєдналися після 2004 р.
Країни ЄС-13	Болгарія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія	Країни, що приєдналися до ЄС після 2004 р. Включають 3 колишні балтійські республіки СРСР, 8 постсоціалістичних країн, а також дві острівні держави. Ці країни досягли значних соціальних успіхів, але знаходяться на дещо нижчому рівні розвитку порівняно з ЄС-15

Інші розвинені країни Європи	Ісландія, Норвегія, Швейцарія	Економічно розвинені країни Європи з високими стандартами життя, що через особливості участі у МПП утрималися від входу до ЄС. Є членами ЄАВТ.
Карликові країни Європи	Андорра, Ватикан, Ліхтенштейн, Мальта, Монако, Сан-Марино	Країни, що за рівнем життя відносяться до економічно розвинених країн світу, проте через надзвичайно малий розмір мають звужену структуру господарства та невеликий ВВП у абсолютному виразі

Країни з перехідною економікою		
Колишні республіки СРСР у Європі (окрім балтійських країн)	Білорусь, Молдова, Україна, Росія	Мають відносно невисокі показники соціально-економічного розвитку і спільні проблеми реформування та реструктуризації економіки після розпаду СРСР.
Постсоціалістичні країни Балканського півострова (крім тих, що увійшли до складу ЄС)	Албанія, Боснія і Герцеговина, Косово, Македонія, Сербія, Чорногорія	Характеризуються відносно невеликими показниками соціально-економічного розвитку та структурними проблемами економіки, що перебувають у стадії реформування

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Користуючись картою, охарактеризуйте економіко-географічне положення Європи.
 2. У чому полягають особливості політичної карти Європи? Наведіть приклади суверенних держав, залежних територій і невизнаних державних утворень.
 3. Британський політолог Вернон Богданор назвав конституційного монарха «сувереном, який царює, але не управляє». Як ви розумієте такий вислів?
 4. Яку форму правління має Україна? Якою є форма державно-територіального устрою нашої країни?
-
- 5*. До якого типу країн за рівнем економічного розвитку належить Україна? Які ще країни разом з нею утворюють цю групу? У чому полягають особливості розвитку цих країн?

ТЕМА ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Які наслідки для держави і людей може мати сепаратизм: негативні/позитивні. Свою думку обґрунтуйте.

§ 4. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТА ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

- Пригадайте, що таке глобалізація, інтеграція.
- Членом яких міжнародних організацій є Україна?

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ. У сучасному світі практично жодна країна не здатна існувати в умовах економічної ізоляції. Процес відкриття кордонів для торгівлі, а також об'єднання технологічних, виробничих та фінансових можливостей країн називають **економічною інтеграцією**. Історія міжнародної економічної інтеграції сягає ще епохи Великих географічних відкриттів, коли країни цього регіону почали розвивати мережу торговельних зв'язків із своїми заокеанськими колоніями в Америці, Азії та Африці. Нині Європа повною мірою залучена до глобалізаційних процесів. У цьому регіоні розташовані чотири країни «Великої сімки», потужні світові фінансові центри — Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні, Мілан та ін.), сконцетровано штаб-квартири провідних світових ТНК. Роль фінансового, технологічного і політичного центру обумовлює загалом вигідний ефект від глобалізації для країн Європи, особливо щодо нагромадження капіталу та забезпечення широкого асортименту товарів за конкурентними цінами. В наш час європейське об'єднання є найбільш масштабним інтеграційним проектом не тільки в Європі, а й у світі.

Подорож у слово

Інтеграція (у перекладі з лат. – *ціле*) – об'єднання в одне ціле, взаємопроникнення.

Водночас, глобалізація несе й низку загроз. Так, перенесення промислового виробництва у «дешеві» країни призводить до зростання в Європі безробіття. Часто європейські виробники просто не витримують ринкової конкуренції з дешевшими імпортними товарами, особливо з виробництва тканин, одягу, сільськогосподарської продукції та ін. Тому країни вдаються до захисних торговельних обмежень.

Процес «розчинення» економічних кордонів супроводжується збільшенням міжнародних міграцій людей та інформаційного обміну, що поступово тягнуть за собою культурну глобалізацію. Культурна глобалізація – це формування універсальних ідей, цінностей, мистецьких течій, що поширюються світом і заміщують місцеві традиції культурного життя. Глобальна культура часто переймає елементи традицій різних народів світу. Наприклад, елементами глобальної кулінарної культури стали італійська піца, американські бургери, японські суші тощо. У Європі поширюються азійські релігії – буддизм та іслам, стають популярними елементи східного одягу. Водночас, культурна глобалізація часто викликає й спротив – націоналістичні рухи та сплески несприйняття чужої мови, поведінки, манери спілкування, культури загалом.

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ. З середини ХХ ст. Європа перетворилася на свого роду «світову лабораторію інтеграції», продемонструвавши небачені приклади економічного та політичного згуртування. Європейська інтеграція є наймасштабнішим інтеграційним проектом у світі. На початку натх-

ненники об'єднання Європи ставили перед собою амбітну мету – об'єднати європейські країни під керівництвом наднаціональних керівних органів, що унеможливили б нову війну у регіоні й допомогли б Європі говорити єдиним голосом у міжнародній політиці. Та оскільки такий проект був несумісний з цінністю національного суверенітету, об'єднання розпочалося зі сфери так званої низької політики, тобто економічної інтеграції. Так, у 1952 р. було засноване Європейське співтовариство вугілля і сталі, у 1957 р. – Європейське співтовариство з атомної енергетики та Європейське економічне співтовариство, які згодом злилися в єдине утворення. У 1993 р. було утворено власне *Європейський Союз (ЄС)* – політико-економічне інтеграційне об'єднання країн Європи. Він поєднує ознаки міжнародної організації й держави. З моменту утворення європейського співтовариства, а згодом ЄС, пройшли кілька етапів розширення (табл. 6). Нині об'єднання налічує 28 країн-учасниць. Щоправда, у 2016 р. Велика Британія оголосила про намір вийти зі складу ЄС.

Прапор ЄС

На ЄС припадає близько 24 % світового ВВП та понад 45 % світових інвестицій. Країни цього об'єднання узгоджують основні напрями економічної, екологічної й соціальної політики. Так, вони демонструють певні успіхи у виробленні узгодженої позиції на поточні геополітичні виклики, у тому числі й щодо україно-російського конфлікту. ЄС надає фінансову допомогу країнам та регіонам, що переживають кризу, приділяє значну увагу програмам соціально-економічного розвитку, щоб підтримати відсталі регіони. За більш як півстолітню історію європейські співтовариства пройшли шлях від галузевої зони вільної торгівлі до повного економічного союзу. У рамках ЄС створено спільну грошову одиницю — євро, що замінила національні грошові одиниці у 19 країнах-членах (Єврозона). ЄС має власне законодавство, яке має більшу силу за національні закони. Загальне управління здійснюють три головні органи: Європейська комісія, Рада міністрів ЄС та Європейський парла-

Світ у просторі і часі

За межами ЄС

До ЄС входять не всі країни Європи. Поза межами європейського інтеграційного проекту лишаються Швейцарія, Норвегія, Ліхтенштейн та Ісландія. Але ці країни є членами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), утвореної в 1960 р., а Ісландія, Ліхтенштейн та Норвегія входять до Єдиного економічного простору – організації, що об'єднує ринки цих країн із всіма країнами ЄС.

Світ у просторі і часі

Шенгенська угода

Це договір «Про скасування паспортного митного контролю між країнами Європейського Союзу», який у 1985 р. підписали сім європейських держав у містечку Шенген, що розташоване в Люксембурзі неподалік від потрійного стику кордонів Люксембургу, Німеччини та Франції. Угода набула чинності через 10 років.

мент. Окремими органами є Європейський суд та Рада ЄС, яка об'єднує очільників країн-членів.

Особливо важливим досягненням європейської інтегації є створення **Шенгенської зони** – єдиного міграційного простору, що об'єднує 26 країн, зокрема 22 держави-члена ЄС (крім *Великої Британії, Ірландії, Кіпру, Румунії, Болгарії та Хорватії*), а також Ліхтенштейн, Норвегію, Ісландію та Швейцарію. У межах цього простору скасовано прикордонний контроль, і громадяни можуть вільно перетинати кордони країн-учасниць. Також передбачено право вільного працевлаштування у будь-якій із цих країн. Саме Шенгенську угоду вважають чи не найбільшим успіхом європейської інтеграції, адже вона найбільш сприяє культурному зближенню людей з різних країн.

Вступ до ЄС проголошено стратегічною метою зовнішньої політики *України*. Переваги приєднання до цієї організації добре видно на прикладі колишніх соціалістичних країн Центральної Європи, що змогли за доволі короткий час перебудувати свої економіки і підвищити рівень соціально-економічного розвитку, а також поліпшити якість державного управління. Водночас, вступ до ЄС, особливо долучення до Шенгенської зони, ймовірно призведе до ще більшого відтоку української молоді працездатного віку.

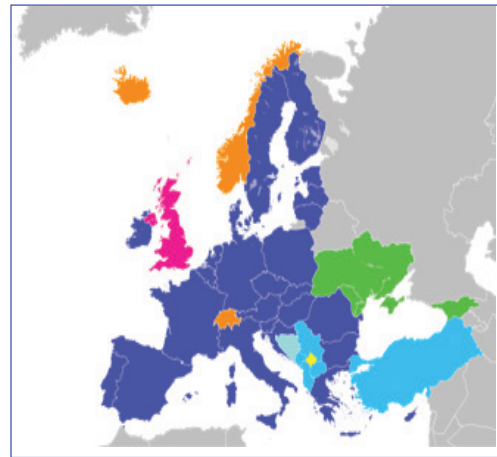
ІНШІ МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ. Важливою формою інтеграції є виникнення низки міжнародних організацій. Їх створюють для координації діяльності, вирішення суперечок, боротьби з глобальними і регіональними проблемами.

У 1949 р. 10 країн (*Бельгія, Велика Британія, Данія, Ірландія,*

Таблиця 5

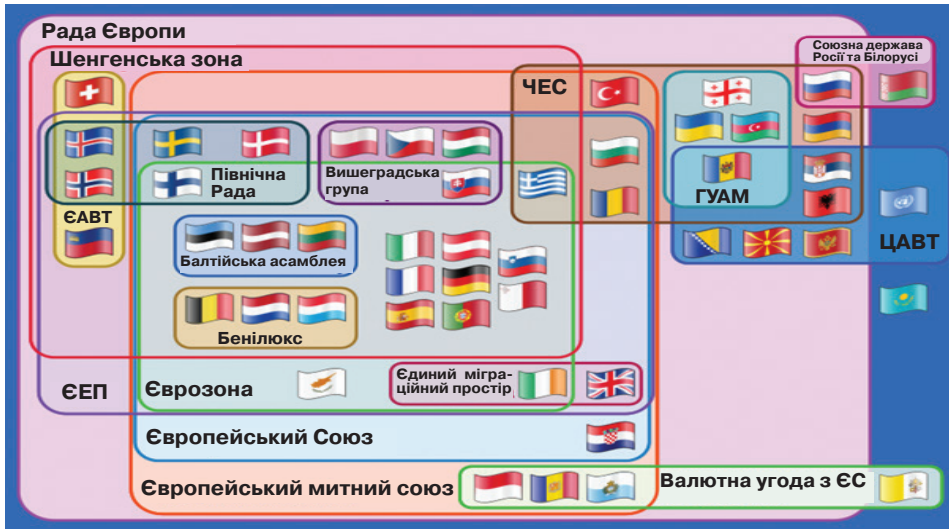
Стапи розширення ЄС

Рік вступу	Країни
1952	Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург (країни-засновниці перших співтовариств);
1973	Велика Британія, Ірландія, Данія
1981	Греція
1986	Іспанія, Португалія
1995	Австрія, Фінляндія, Швеція
2004	Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Латвія, Литва, Естонія, Кіпр, Мальта
2007	Болгарія, Румунія
2013	Хорватія

- Країни-учасниці
- Кандидати на вступ: Македонія, Сербія, Туреччина, Чорногорія, Албанія
- Потенційні кандидати, які подали заявку на членство: Боснія і Герцеговина
- Потенційні кандидати, які ще не подали заявку на членство: Косово
- Країна-член, що проголосувала за вихід з ЄС: Велика Британія
- Відкликана або заморожена заявка: Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн, Швейцарія

Мал. 15. Картографічна мапа ЄС

ЧЕС – Організація чорноморського економічного співробітництва
 Бенілюкс – Бельгія, Нідерланди, Люксембург
 ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі
 ЦАВТ – Центральноевропейська асоціація вільної торгівлі
 ЄП – Європейський економічний простір
 Єдиний міграційний простір – Велика Британія, Ірландія, Нормандські о-ви, о. Мен
 ГУАМ – Організація за демократію та економічний розвиток (Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна)

Мал. 16. Країни Європи у складі регіональних об'єднань

Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Франція та Швеція) утворили **Раду Європи** – організацію, що забезпечувала б дотримання прав людини, принципів демократії, верховенства права, а також пропагувала б європейську культуру. Ця організація, із штаб-квартирою у *Страсбурзі* (Франція), проголошувала себе відкритою для європейських країн, що зобов'язуються дотримуватися її основоположних принципів. Нині членами Ради Європи є майже всі європейські держави (*Україна* – з 1995 р.), крім Білорусі та Ватикану. Головними напрямками роботи Ради Європи є вироблення спільних підходів та законотворчих стандартів, що гарантували б дотримання прав людини, захищали б демократію, допомагали б боротися з різними формами дискримінації. Зокрема, організація бореться з практикою тортур, расизмом, незаконним переміщенням людей, захищає мови національних меншин, сприяє культурному обміну між країнами тощо. Попри те, що Рада Європи не має повноважень безпосередньо впливати на внутрішні справи країн-учасниць, її рішення беруть до уваги керівники більшості держав. Можна сказати, що ця організація продукує норми політичного та правового життя Європи.

Інші європейські регіональні утворення та країни, що до них входять, відображено на мал. 16.

БЕЗПЕКОВІ МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ. У Європі утворилися дві без-

пекові міжнародні організації, або військово-політичні блоки.

Організація північноатлантичного договору, НАТО, яку ще називають Північноатлантичний альянс, – це військово-політичний союз 29 держав Європи та Північної Америки, що зобов'язалися спільними зусиллями захищати будь-яку країну-члена альянсу у разі здійснення військового нападу (табл. 6). Він відіграє особливо важливу роль у системі європейської безпеки.

НАТО було засновано у 1949 р. як запобіжний захід від можливої військової агресії СРСР у Європі. Впродовж періоду «холодної війни» Північноатлантичний альянс не

Прапор НАТО

Подорож у слово

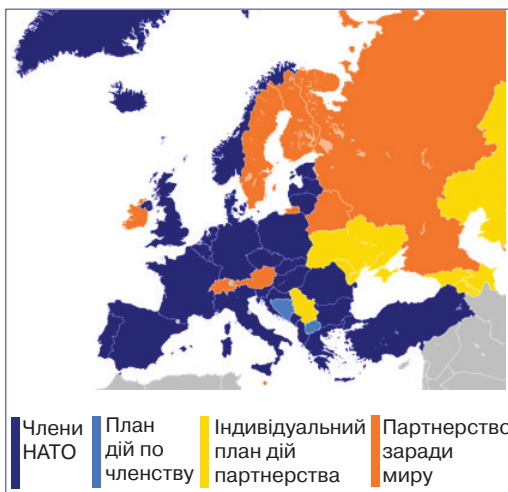

НАТО — NATO від англ. **North Atlantic Treaty Organization**, у перекладі — Організація північноатлантичного договору.

здійснював жодних військових операцій. У 1990-х рр. його війська брали участь у бойових діях у *Кувейті*, *Боснії та Герцеговині*, *Косово*; у 2000-х рр. – у війні в *Афганістані*, операції з протидії піратству в Аденській затоці та ін. Головна сила цього об'єднання – у значному військовому, політичному та економічному потенціалі країн-учасниць. Кожен із потенційних супротивників остерегається йти на відкриту конфронтацію з блоком економічно й технологічно найрозвиненіших країн світу, що мають переваги як у сфері військових технологій, так і в можливостях економічного впливу.

Таблиця 6

Країни-члени НАТО в Європі

Мал. 17. Країни-члени НАТО в Європі

Рік вступу	Країна
1949	Країни-засновниці Бельгія, Данія, Велика Британія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Франція
1952	Греція, Туреччина
1955	Німеччина
1982	Іспанія
1999	Польща, Угорщина, Чехія
2004	Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словенія, Словаччина
2009	Албанія, Хорватія
2017	Чорногорія

Особливістю НАТО є непропорційно велика роль США як за потенціалом збройних сил, так і за витратами на потреби альянсу. Часто таку ситуацію трактують як недолік для Європи. Проте, це надає можливість європейським країнам більше коштів витратити на власний економічний і соціальний розвиток, тоді як США виступають гарантом військової безпеки. Чи не найбільшим досягненням НАТО вважається той факт, що за більш ніж півстоліття його існування між учасниками не відбулося жодного військового конфлікту. Зближення і можливий вступ до НАТО нині є одним із пріоритетів зовнішньої політики України. За умови вступу до альянсу Україна опинилася б поза сферою геополітичного впливу Росії. Проте, у найближчій перспективі таке членство є малоімовірним, адже вступити до цієї організації може лише країна, що не має територіальних суперечок із своїми сусідами. Тому приєднання України до НАТО неможливе до розв'язання конфлікту з Російською Федерацією на Сході України та повного відновлення її територіальної цілісності. Водночас, Україні необхідно кардинально реформувати власні збройні сили. Росія, що позиціонує себе як спадкоємиця геополітичного впливу СРСР, виступає проти розширення НАТО на схід і категорично заперечує можливість вступу України до НАТО. Сам альянс, з позицій РФ, сприймається як агресивний блок, на протиположному якому в 1992 р. було створено *Організацію договору про колективну безпеку (ОДКБ)*. Нині до неї входять *Росія, Білорусь, Вірменія, Казахстан,*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Наведіть приклади культурної глобалізації в літературі, музиці, кіно та інших сферах культури.
 2. Поміркуйте, чому Європу образно називають «світовою лабораторією інтеграції».
 3. Що вам відомо про Раду Європи? Якими є головні напрями її роботи?
 4. З якою метою створювався ЄС? Що нині собою являє це політико-економічне об'єднання країн?
 5. Аргументовано підтвердьте або спростуйте думку, що НАТО – «армія цивілізованого світу».
 6. У чому полягає суть Шенгенської угоди? Чому її вважають чи не найбільшим успіхом європейської інтеграції?
-
- 7*. Спробуйте спрогнозувати позитивні наслідки та ризики вступу України до ЄС.

ТЕМА ДЛЯ ДИСКУСІЇ

Перспективи вступу України до НАТО

Скористайтеся додатковими джерелами інформації та дізнайтеся більше про НАТО й перспективи вступу України до блоку. Розділіться на дві групи, які аргументовано обстоювали б протилежні точки зору: а) переваги вступу; б) негативні наслідки членства.

ПРОВЕДІТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ
Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в Європі

1. Дослідіть зміни, що відбулися на політичній карті Європи за останні півстоліття, спираючись на інформацію, вміщену в підручнику та додаткових джерелax: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_world_map_changes

2. Які із змін можна вважати інтеграційними, а які – дезінтеграційними (роз'єднувальними) процесами? (див. https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_en)? Результати дослідження запишіть у таблиці.

Таблиця

Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в Європі

Зміни на політичній карті			
Інтеграція		Дезінтеграція	
Рік	Зміни	Рік	Зміни

3. Зробіть висновок про те, в який період переважали інтеграційні процеси, а в який – дезінтеграційні.
4. Які, на вашу думку, чинники обумовлюють об'єднувчі та дезінтеграційні процеси на карті Європи.

§ 5. ПРИРОДНІ УМОВИ І РЕСУРСИ

- Пригадайте, які великі рівнини простягаються в межах Європи та які гори здіймаються на її теренах.
- У яких географічних поясах лежить Європа? Які там сформувалися типи клімату?
- Які розрізняють групи мінеральних ресурсів за використанням та вичерпністю?

Природні умови Європи дуже різноманітні. На її теренах є активні вулкани та гейзери, холодна тундра й велична тайга, засніжені гірські вершини та теплі середземноморські субтропіки. Загалом для життя і господарського освоєння фізико-географічні умови досить сприятливі.

РЕЛЬЄФ. Середня висота поверхні Європи становить приблизно 300 м над рівнем моря. Водночас, майже 70 % території має висоти менші ніж 200 м і лише 6 % – перевищує 1000 м. Такий розподіл висот сприяє вільному розселенню і свідчить про відсутність серйозних перешкод для прокладання наземних транспортних сполучень.

Мал. 18. Східноєвропейська рівнина (Україна)

Мал. 19. Альпи (Швейцарія)

Як бачимо, в Європі переважають рівнини. Найбільша рівнина простягається в Східній Європі й так і називається – *Східноєвропейська*, у її межах розташована низка країн (Білорусь, Україна, Молдова, частина Польщі та Росії). Рівнини поширені і в північній частині Західної Європи (Бельгія, Данія, Нідерланди, північ Німеччини, північно-західна частина Польщі). Далі на південь лежать низовини *Середньодунайська* (Австрія, Румунія, Сербія, Угорщина, Хорватія) і *Нижньодунайська* (Румунія, північ Болгарії). Низовинний рельєф характерний і для Фінляндії, Швеції. Ви вже знаєте, що в минулі геологічні епохи внаслідок похолодання клімату Північну Європу вкривав льодовик. Рухаючись, гігантські маси льоду принесли на рівнини величезні валуни, виорали заглибини, утворили льодовикові наноси – мо-

рени та відшліфували скелі. Наслідком давнього зледеніння є і **фьорди** – вузькі, звивисті, глибокі морські затоки з високими крутими берегами, якими порізані західні береги *Скандинавського півострова*. Вони утворилися внаслідок затоплення морем поглиблених льодовиком річкових долин і западин.

Найвища точка Європи – г. *Ельбрус* (5 642 м) у *Кавказьких горах* – розташована на півдні європейської частини Росії. Якщо не брати до уваги Кавказ як межу з Азією територію, то найвищою точкою можна вважати г. *Монблан у Альпах* (4 809 м) на кордоні Франції та Італії. Пояс альпійської складчастості (гірські системи *Піреней, Альпи, Апеннінські гори, Динари, Стара Планіна, Родопи, Карпати, Кримські і Кавказькі гори*) є найбільшим висотним бар'єром Європи. Ці райони є сейсмічно активними зонами. Найбільша частота землетрусів спостерігається на Апеннінському й Балканському півостровах та на Кавказі. В *Україні* періодично відчуваються сейсмічні поштовхи, епіцентр яких розташовується зазвичай у Карпатах на території Румунії. Активна вулканічна область

Мал. 20. Фьорд (Норвегія)

Мал. 21. Вулкан Ейяфьаллайокулль (Ісландія)

– острів Ісландія, що є молодою ділянкою земної кори, де діють численні гейзери і вулкани. На північ від альпійського поясу, на території Франції, Німеччини, Чехії простягається низка середньо- та низьковисотних гірських масивів, переважно герцинського віку (*Вогези, Шварцвальд, Рейнські Сланцеві гори, Тюрингський ліс* та ін.). На Скандинавському півострові здіймаються Скандинавські гори. Пасмо старих герцинських Уральських гір є східною межею Європи.

КЛІМАТ. Кліматичні умови Європи сприятливі для господарювання. Більша її частина розташована в межах помірного кліматичного поясу. Вона перебуває під дією західних вітрів. Насичуючись вологою над Атлантичним океаном, вони обумовлюють досить вологий клімат з прохолодним літом і відносно теплою зимою на заході регіону. Погода там часто буває хмарною з туманом і мрякою. З просуванням на схід і на південь рівень зволоженості поступово зменшується. Суттєво пом'якшує клімат тепла *Північноатлантична течія*, тому зима є відносно теплою. Це дає змогу, зокрема Великій Британії та скандинавським країнам, вести господарство значно північніше за інші регіони світу. У Північній Європі крайні північні райони (Норвегія, Фінляндія, Росія) заходять у межі субарктичного, а острови – арктичного кліматичних поясів. Клімат там більш суворий. Водночас, півострови Південної Європи (Піренейський, Апеннінський, Балканський) лежать у субтропічному поясі. Там сформувався середземноморський тип клімату, що вважається найбільш комфортним для життя.

Несприятливими кліматичними явищами для Європи є періодичні повені та паводки внаслідок надмірного випадання опадів. Водночас,

південь європейської частини Росії та південні райони України у літній період часто страждають від посух. До фізико-географічних загроз відносять наслідки глобального потепління, що, з одного боку, може призвести до затоплення великих площ (наприклад, половина території Нідерландів лежить нижче рівня моря). З іншого боку, можливе охолодження теплих вод Північноатлантичної течії водами розталих льодовиків може призвести до суттєвого похолодання на Британських островах та Скандинавському півострові.

ВНУТРІШНІ ВОДИ. Найбільш багатою на внутрішні води є Західна і Північна Європа, тому що там випадає велика кількість опадів (понад 1 000 мм/рік).

Річки Європи належать до басейнів двох океанів – Атлантичного (*Дунай, Дніпро, Рейн* та ін.) і Північного Льодовитого (*Північна Двіна, Мезень, Печора* та ін.), а також внутрішнього безстічного Арало-Каспійського басейну (*Волга* та ін.). Живляться вони здебільшого дощовими і талими

Рекорди світу

Найдовша річка Європи – *Волга* (3531 км), яка бере початок на Валдайській височині і впадає в Каспійське море. На всьому протязі тече територією Росії.

сніговими водами. Дунай (2857 км) – друга за довжиною річка Європи після Волги, що протікає по території десяти держав. Щороку ним транспортують понад 50 млн тонн вантажів. Важливою транспортною

артерією регіону є і Рейн. Порт Роттердам у його гирлі тривалий час виконував роль «транспортних воріт» Європи. Річки Північної Європи хоча й завжди повноводні, проте дуже короткі. У їх руслах багато порогів і водоспадів, а течія дуже бурхлива. Такі річки неможливо використовувати для судноплавства, натомість є джерелом дешевої електроенергії. У Південній Європі річок порівняно мало, вони не замерзають взимку і мають здебільшого дощовий тип живлення. У господарстві мають велике значення для зрошення земель у літній сухий період. Найбільша кількість озер розташована у Північній Європі, яка перебувала під впливом

Рекорди світу

Найбільше за площею озеро Європи – Ладозьке (Росія). Воно утворилося внаслідок поглиблення льодовиком тектонічної улоговини. Максимальна глибина – 230 м.

четвертинного зледеніння. Численні малі й великі озера там займають виорані льодовиком улоговини. Великі площі там займають і болота. Мальовничі озера розташовані в Альпах (мал. 23).

Мал. 22. Дунай (Угорщина)

Мал. 23. Женевське озеро (Швейцарія)

Мозаїчність рельєфу та різноманітний клімат формують ландшафтне багатоманіття, що обумовлює багатий туристично-рекреаційний потенціал.

МІНЕРАЛЬНІ РЕСУРСИ. Європа багата на різноманітні мінеральні ресурси. Більшість з них мають регіональне значення, а окремі – світове (табл. ...). Проте їх запаси значною мірою виснажені, адже даний регіон першим увійшов у стадію індустріалізації. У надрах Європи залягає близько 20 % розвіданих світових запасів кам'яного вугілля, 17 % – цинку, 13 % – свинцю, 7 % – міді. На регіон припадає лише близько 5 – 6 % загальносвітових покладів нафти і природного газу, залізної руди і бокситів. Решта видів корисних копалин є в ще меншій кількості. Тому промисловість Європи залежить від імпорту як паливно-енергетичної, так і рудної сировини.

Забезпеченість країн Європи мінеральною сировиною неоднакова. Так, Німеччина, Польща, Чехія, Україна мають великі поклади кам'яного вугілля, тоді як Італія, Швеція, Франція, Іспанія та Швейцарія відчувають брак цієї сировини. Велика Британія має великі запаси природного газу, але практично не має покладів кольорових металів. Німеччина мусить імпортувати залізну руду, нафту та природний газ. Одним із найбільших мінеральних багатств Європи тривалий час вважалося **кам'яне вугілля**. Кам'яновугільні басейни зосереджені в смузї, що простягається від *Великої Британії* через північ *Франції*, південь *Бельгії*, *Німеччину* (*Рур і Саар*), *Чехію* (*Острава*) та *Польщу* (*Верхня Сілезія*). Великі поклади вугілля є і в *Україні* (Донбас) та *Росії*. Найбільшим **нафтогазоносним районом** Європи є шельфова зона *Північного моря*, що на три чверті забезпечує потреби країн Європи у паливі.

Таблиця 7

Паливно-енергетичні ресурси Європи

Ресурси	Країни	
	Світового значення	Регіонального значення
Вугілля	Росія, Польща, Велика Британія, Німеччина, Україна	Румунія, Болгарія, Сербія
Нафта	Росія	Велика Британія, Румунія, Норвегія
Природний газ	Росія, Норвегія	Велика Британія, Нідерланди, Румунія

Таблиця 8

Рудні (металічні) ресурси Європи

Ресурси	Країни	
	Світового значення	Регіонального значення
Залізні руди	Росія, Україна, Швеція, Франція, Велика Британія	Румунія, Іспанія
Марганцеві руди	Україна	Болгарія, Росія
Мідні руди	Польща, Росія	Болгарія
Поліметалічні руди	Росія, Іспанія, Болгарія, Португалія, Польща	Болгарія
Боксити	Росія, Греція	Франція, Хорватія
Ртутні руди	Іспанія	Італія
Уранові руди	Росія, Україна	Франція, Німеччина

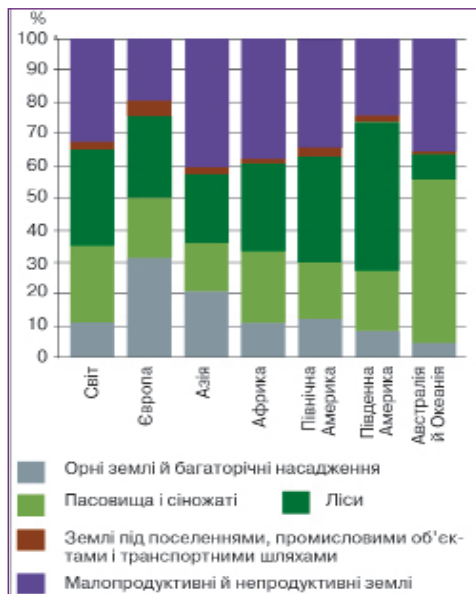
Найбільші переваги від видобутку вуглеводнів у Північному морі мають *Велика Британія, Норвегія та Нідерланди*. У Передкарпатському прогині та акваторії Чорного моря видобуток нафти здійснює *Румунія*. Нещодавно було розвідано нафтові родовища на півдні *Італії* та у *Греції*.

Металічні ресурси магматичного та метаморфічного походження пов'язані з виходами давніх кристалічних порід на поверхню, а також з накопиченням продуктів їх руйнування. Запаси багатих **залізних руд** (понад 60 % руди у породі) є в районі Балтійського щита та Скандинавських гір (у *Швеції*), а також у *Франції, Німеччині, Люксембурзі, Великій Британії, Україні та Росії*. Порівняно нещодавно було відкрито великі поклади **мідних руд** у *Нижній Сілезії* у Польщі. Там також є й інші **кольорові метали** – срібло, нікель, кобальт, свинець, цинк. Руди кольорових металів, зокрема боксити, мідні, хромітові, поліметалічні, ртутні, видобувають у гірських масивах Альп, Піренеїв, Апеннін та горах Балканського півострова.

Багатими є поклади **неметалічних ресурсів** – сировини для хімічної промисловості, металургії, будівельної індустрії та інших виробництв. Так, світове значення мають запаси кам'яної солі у **Польщі** та калійних солей – у *Німеччині й Франції*, фосфоритів – у Росії. Є поклади самородної сірки (*Польща, Україна*), графіту (*Чехія*).

Загалом основними районами видобування мінеральних ресурсів в Європі є *Верхня Сілезія, Північне море, Скандинавія*.

ІНШІ ПРИРОДНІ РЕСУРСИ. Європа посідає останнє місце серед регіонів світу за величиною земельного фонду, але за часткою оброблюваних земель (32 %) – перше. Частка земель під пасовищами, що становить 18 %, менша від середньосвітового показника (23 %), а частка земель під

Мал. 24. Структура земельного фонду світу та його регіонів

лісами більша (32 і 30 % відповідно). У Європі менша ніж в інших частинах світу частка непродуктивних земель (16 %) і найбільша частка земель під забудовою – 5 %. Важливу роль в економічному розвитку Європи відіграють водні ресурси. Запаси прісних вод (поверхневих та підземних) становлять, за деякими оцінками, близько 1,5 млн км³. Попри високі показники запасів, Європа відчуває дефіцит прісних вод, адже обсяги їх споживання у промисловості і сільському господарстві є одними з найвищих у світі. За величиною гідроенергетичного потенціалу Європа посідає передостаннє місце серед регіонів світу, але за ступенем його освоєння, що становить 70 %, – перше.

Європа має значні запаси **лісо-**

Таблиця 9

Інші природні ресурси Європи

Ресурси	Країни	
	Світового значення	Регіонального значення
Земельні	Україна, Франція, Росія, Польща, Угорщина, Болгарія, Данія	Велика Британія, Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Італія
Гідро-енергетичні	Франція, Норвегія, Росія, Швеція, Швейцарія	Італія, Австрія, Хорватія, Словенія
Рекреаційні	Франція, Італія, Іспанія, Греція, Велика Британія, Німеччина, Росія, Чехія, Угорщина, Болгарія, Хорватія, Україна, Румунія	Бельгія, Данія, Швеція, Фінляндія, Нідерланди, Словенія, Словаччина

вих ресурсів. Колись практично вся Європа була вкрита лісами з переважанням листяних порід. Впродовж середніх віків та Нового часу лісовий покрив на рівнинах майже увесь було знищено. Природні ліси збереглися переважно у горах, а також на Скандинавському півострові. Ліс є основним багатством, зокрема, *Фінляндії*, в якій з дерева виготовляють пиломатеріали, меблі, картон, папір, які вивозять в інші країни світу. Тому Фінляндію називають «лісовим цехом» Європи.

Важливо, що одночасно з вирубкою лісу здійснюється насадження дерев. Так, з середини ХХ ст. відновлювати лісові насадження розпочали більшість європейських країн. Тож попри високі густоту населення, розораність земель та частки земельного фонду, що використовується під забудову, площі лісів у Європі зростають. Окрім забезпечення деревиною, штучні ліси виконують також меліоративну та рекреаційну функції.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- Охарактеризуйте рельєф Європи. Покажіть на фізичній карті найбільші рівнини та гірські масиви.
- Користуючись тематичними кліматичними картами, доведіть, що клімат Європи сприятливий для життя і господарської діяльності людини.
- Розгляньте фізичну карту Європи і поміркуйте, які країни через їх природні особливості образно називають: «країна вогню і льоду», «країна фьордів», «країна тисячі озер».
- Розгляньте на мал. 21 структуру земельного фонду Європи. Порівняйте її із структурою земельного фонду світу
- Де зосереджені лісові ресурси Європи?
- * Жителі країн Північної Європи жартома кажуть: «У нас води – хоч залийся, каміння – хоч убийся, а лісу – хоч греблю гати». Поміркуйте, які природні чинники обумовили такий набір «багатств» Північної Європи.

§ 6. НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО РОЗМІЩЕННЯ

- Пригадайте, що таке природний та механічний рух населення.
- Які розрізняють види міграцій населення за тривалістю та мотивами?

КІЛЬКІСТЬ НАСЕЛЕННЯ. За кількістю населення (742 млн осіб) Європа посідає третє місце після Азії та Африки. Це трохи менше ніж 10 % населення Землі. Найбільш людними країнами є *Росія* (95 млн осіб, лише європейської частини), *Німеччина* (82 млн), *Велика Британія* (65,7 млн), *Франція* (64,7 млн), *Італія* (59,4 млн осіб). *Україна* (44 млн осіб), попри свої демографічні проблеми, посідає 7-е місце серед європейських держав. Найменшою за кількістю населення країною є *Ватикан*, 800 мешканці якого – духівництво та співробітники, задіяні в обслуговуючих та адміністративних сферах. Зміна кількості народонаселення відбувається внаслідок його природного та механічного руху.

ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ. Ви вже знаєте, що під природним рухом розуміють процеси народжуваності (H) та смертності (C), які визначають темпи природного приросту (PP) населення країни (у проміле (0/00) – кількість осіб на тисячу жителів).

Формула природного руху населення

$$H - C = PP (\%), \text{ де}$$

H – народженість;

C – смертність;

PP – природний прирост

ного розвитку. Європейські країни пройшли 3-ю стадію демографічного переходу, коли відбувалося поступове скорочення народжуваності, пов'язане з процесами урбанізації в них, переосмисленням соціального статусу жінок, які прагнули фінансової незалежності і професійної реалізації, та з економічно обумовленою потребою планування сім'ї. До середини ХХ ст. темпи природного приросту у країнах Європи скорочувалися і зрівнялися з показниками смертності. Приблизно збалансовані народжуваність і смертність характерні для 4-ої стадії демографічного переходу. Нині її досягли країни Європи з високим рівнем соціально-економічного розвитку. За достатньо високого рівня матеріального забезпечення і надійного медичного обслуговування до мінімуму скоротилася дитяча смертність та зросла очікувана тривалість життя. Більшість родин прагнуть мати не більше 2–3 дітей (2 дитини демографічно заміщують своїх батьків, тому зростання кількості населення можливе лише при трьох і більше дітей у сім'ї).

Світ у просторі і часі

Нині демографи додатково розрізняють ще дві стадії демографічного переходу: для 5-ої стадії характерна депопуляція; для 6-ї – збалансування народжуваності та смертності або незначний природний приріст.

Показники природного руху в країнах Європи за останні півстоліття суттєво змінилися. Це відображає концепція демографічного переходу, в якій, як ви вже знаєте, розрізняють чотири послідовні стадії (фази) зміни темпів природного приросту населення у контексті історичного, соціального та економічного розвитку. У другій половині ХХ ст. у низці розвинених країн Європи (*Австрії, Італії, Німеччині* та ін.) спостерігалася **депопуляція** – природне скорочення населення (демографічна криза). Доволі гостру демографічну кризу переживають і постра-

Таблиця 10

Природний приріст населення країн Європи, 1995 – 2020¹ рр.

Країна	Період			
	1995 – 2000	2005 – 2010	2010 – 2015	2018 – 2020
Албанія	12,5	5,2	5,2	4,0
Білорусь	0,9	1,8	1,6	1,6
Бельгія	-5,3	-4,4	-1,3	-1,7
Болгарія	-6,0	-5,2	-5,6	-6,0
Велика Британія	1,6	3,2	3,4	3,1
Греція	1,0	1,1	-1,2	-3,0
Естонія	-4,6	-1,2	-0,9	-1,5
Ірландія	6,1	9,8	9,1	6,9
Італія	-0,6	-0,3	-1,6	-2,4
Латвія	-6,4	-4,3	-4,2	-5,1
Литва	-1,7	-4,3	-3,0	-3,8
Молдова	1,3	-1,2	-0,4	-1,7
Німеччина	-1,1	-2,0	-2,4	-2,5
Норвегія	3,3	3,8	3,7	4,1
Польща	1,0	0,7	0,1	-1,4
Росія	-5,7	-3,7	-0,4	-1,3
Україна	-6,4	-5,9	-4,1	-4,4
Франція	3,3	4,0	3,4	2,7
Європа	-1,3	-0,5	-0,1	-0,7

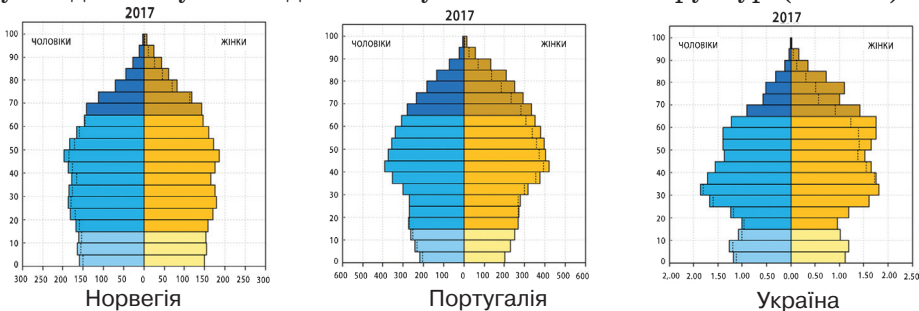
дянські країни – Білорусь, Молдова, Росія, Україна. Так, населення України скоротилося з 52 млн осіб на початку 1990-их рр. до 43 млн у 2017 р. Характер демографічних процесів у країнах Європи можна простежити за даними табл. 10

Важливу роль у регулюванні кількості населення відіграє **демографічна політика** – заходи, що їх здійснює уряд країни для стимулювання або обмеження народжуваності. Так, для більшості країн Європи нині гостро стоїть проблема депопуляції. Тож уряди вдаються до різних програм соціальної і матеріальної підтримки багатодітних сімей, намагаються законодавчо забезпечити збереження робочих місць для жінок, які народжують дитину тощо.

СТАТЕВО-ВІКОВА СТРУКТУРА.

Особливості демографічних процесів визначають статеву-вікову структуру населення. Як ви вже знаєте, співвідношення різних вікових груп відображають у вигляді статеву-вікових пірамід. Така своєрідна діаграма дає комплексне уявлення про поточну демографічну ситуацію, демографічну історію впродовж останніх десятиліть, а також про трудовресурсний потенціал країни.

У Європі загалом частка молодого населення віком до 14 років становить 15,5 %, віком 15–64 роки – 67 % (співвідношення між жінками і чоловіками – 1:1), старшої вікової групи 65 років і більше – 17,5 %. У Європі загалом на 100 жінок припадає 96 чоловіків. Водночас, між окремими країнами існують досить суттєві відмінності у статеву-віковій структурі (мал. 25).

Мал. 25. Статеву-вікові піраміди країн Європи

¹2018–2020 р. – прогнози дані.

Європа в цілому забезпечена трудовими ресурсами, але окремі країни відчувають їх нестачу і покривають дефіцит за рахунок мігрантів.

МЕХАНІЧНИЙ РУХ. Механічний рух (міграції) – переміщення населення у просторі – суттєво впливають на кількість населення та його розміщення. Деякі види міграцій є звичними для повсякденного життя (наприклад, маятникові), тоді як інші характеризують певний історичний період (масові міграції з Європи до Америки у XIX – на початку XX ст. або розростання міст за рахунок притоку сільського населення). Окремі види міграцій позитивно впливають на економічну та соціальну ситуацію в країні. Так, мобільність трудових ресурсів є запорукою вирівнювання територіальних диспропорцій розвитку – люди працездатного віку переїжджають з районів з високим безробіттям до районів, де є попит на найману працю. З іншого боку, масовий виїзд людей з депресивних районів може призводити до знелюднення територій і виникнення так званих поселень-привидів – населених пунктів, у яких майже не лишилося постійних мешканців (мал. 26). Таке явище є типовим для малих містечок у старих індустріальних районах *Великої Британії* (північної Англії).

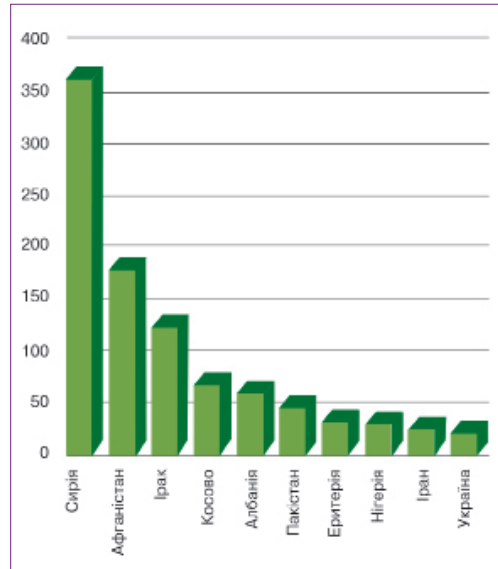
Однак, нині суспільна увага прикута не стільки до внутрішніх, скільки до міжнародних міграцій. Починаючи з епохи Великих географічних відкриттів, Європа була традиційним регіоном еміграції населення до Америки. Проте, з XX ст. сформувався різкий розрив у рівнях соціального та економічного розвитку країн Європи і Північної Америки з одного боку і деколонізованих країн, що розвиваються, з іншого. Тому країни Європи перетворилися з регіону походження мігрантів на регіон їх спрямування. Найбільш бажаними місцями спрямування мігрантів є соціально благополучні країни Західної та Північної Європи – *Німеччина, Австрія, Швеція* та ін. Водночас, найбільша кількість мігрантів потрапляє до європейських держав, котрі мають спрощений міграційний режим для окремих країн, що розвиваються, переважно для своїх колишніх колоній. Так, *Франція* є своєрідними «воротами» для мігрантів з Північної та Західної Африки, *Велика Британія* – з Південної Азії, *Іспанія* – з Латинської Америки. *Італія* має особливі пільги для громадян Бразилії, в якій понад 15 % населення мають італійське походження. Регіонами походження іммігрантів є країни Африки та Азії, меншою мірою – Латинської Америки (мал. 25). Також сформувався міграційний напрям «схід–захід» – переміщення людей з колишніх соціалістичних країн до країн ЄС. Отже, впродовж XX ст. відбулися докорінні зміни у спрямуванні глобальних міграційних потоків. Масова імміграція до країн Європи спричиняє низку соціальних протиріч. Попри багатоманітність причин, домінуючим типом міграції є економічна, тобто пошук кращих умов життя і працевлаштування. Водночас, високі стандарти життя країн Заходу

Мал. 26. Покинуті будинки і порожні вулиці у м. Аккрінгтон (Велика Британія)

були досягнуті значною мірою за рахунок компромісу між роботодавцями і урядами щодо високого рівня оплати праці. Але високий рівень заробітної плати робить виробництво менш конкурентним. Тому роботодавці зацікавлені у дешевій робочій силі, яку пропонують іммігранти, а місцеве населення сприймає іммігрантів як загрозу своїм життєвим стандартам, адже доводиться або погоджуватися на нижчі зарплати, або лишатися без роботи. Другим соціально чутливим аспектом є культурні протиріччя. У місцях компактного проживання, а це здебільшого великі міста, іммігранти прагнуть триматися своїми етнічними громадами. Їхні уклади життя, нетипові для країн Європи, часто створюють враження, що культура іммігрантів

витісняє місцеву. Іммігранти часто компактно проживають у так званих гетто, й у їх середовищі спостерігається високий рівень злочинності та соціальних негараздів. У світлі поширення міжнародного ісламського тероризму, мусульманські громади часто сприймаються місцевими мешканцями як небезпечні. Відповідно суспільний тиск змушує уряди країн Європи обмежувати приплив іноземців. Високий міграційний тиск і урядові обмеження імміграції призводять до поширення **нелегальної міграції** – в'їзду на територію країни осіб в обхід міграційних правил (у формах від фіктивного туризму до перевезення нелегалів, захованими у вантажних контейнерах). Особливо складною для врегулювання є проблема біженців. За нормами міжнародного права, цивільне населення, яке опиняється в епіцентрі військових конфліктів або зазнає переслідувань чи дискримінації з боку правлячих режимів у своїй країні має право отримати

Мал. 27. Топ-10 країн походження мігрантів, які попросили притулку в країнах ЄС, тис. осіб (2015 р.)

Мал. 28. Табір біженців, які залишили домівки внаслідок військового конфлікту у Сирії

Рекорди світу

Сумарна кількість біженців із Сирії з початку війни у 2011 р. становить близько 11 млн осіб. Лише протягом 2015 року 350 тис. сирийців звернулися до міграційних служб країн ЄС з проханням надати їм статус біженців. Забезпечити таку кількість мігрантів усім необхідним, а тим більше інтегрувати їх у місцеві громади є надважким завданням для урядів європейських країн.

політичних притулок і статус біженця за кордоном. Водночас, часто під виглядом біженців до розвинених країн Європи намагаються потрапити економічні мігранти. Проблема біженців особливо загострюється у разі активних збройних конфліктів, тоді їх потоки можуть сягати сотень тисяч і мільйонів осіб. Тому, міграційна криза є одним із найбільших викликів перед сучасною Європою.

Щороку Європа приймає великі потоки трудових іммігрантів, здебільшого із країн, що раніше були колоніями європейських метрополій. Так, в останні роки кількість іммігрантів, що постійно проживали на території ЄС, становила близько 10 % усього населення.

У найближчій перспективі демографічна ситуація в Європі буде ускладнюватися. Міграційному притоку робочих рук з інших регіонів сприятимуть депопуляція і старіння населення, це спонукатиме уряди до ефективнішої демографічної політики.

МОВНА ТА ЕТНІЧНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ. Сучасна етнічна карта Європи сформувалася на основі кількох культурно-історичних ядер. Зокрема, вплив на етнічну історію регіону мали культури кельтських та германських народів, середземноморські елліністична та римська, слов'янська у центрі та на сході Європи. На Південну Європу тривалий час впливали народи Північної Африки та тюркська культура Османської імперії.

На сучасній мовно-етнічній карті Європи переважають мови *індоєвропейської сім'ї*, зокрема *германської, романської, кельтської, балтійської, слов'янської груп*. До індоєвропейської сім'ї також належать *грецька й албанська мови*. У межах сучасних Угорщини, Естонії, Фінляндії, півночі європейської частини Росії поширені мови *фіно-угорської групи уральської мовної сім'ї*.

Більшість країн Європи мають свою офіційну мову, в окремих випадках держава може мати їх кілька. Наприклад, *Бельгія* має три офіційні мови (голландська, французька, німецька), *Швейцарія* – чотири (німецька, французька, італійська та ретороманська – мова підгрупи романських мов). У низці країн існують місцеві мови етнічних груп, що не мають власної державності, наприклад, каталонська, баскська та галісійська мови в

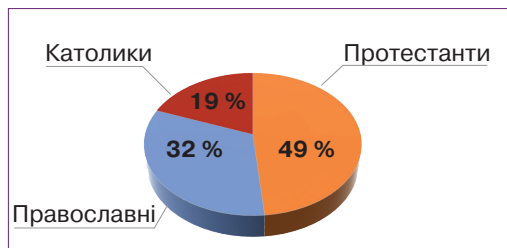

Рекорди світу

Баскську мову називають унікальною, мовою-ізолятом, що практично не має споріднених мов.

Іспанії, уельська та шотландська – у Великій Британії, русинська – у Словаччині та Україні. Найуживанішою на побутовому рівні мовою Європи є німецька. Окрім Німеччини, ця мова має статус офіційної в *Австрії, Бельгії та Швейцарії*. Англійська, французька та німецька мови мають особливий статус «процедурних» мов у керівних органах ЄС.

РЕЛІГІЙНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ. Панівна релігією у Європі є *християнство* (мал. 29). У Південній Європі переважає католицизм (крім *Греції*, в якій панує

Мал. 29. Структура прихильників християнства в Європі

РОБОТА З КАРТОЮ

■ Християни – православні ■ Християни – католики
■ Християни – протестанти ■ Мусульмани

1. Яка релігія поширена в Україні?
2. Які релігії панують в країнах, що є сусідами України?
3. Назвіть субрегіон Європи, в країнах якого поширене мусульманство.
4. Які релігії сповідує населення в країнах Північної Європи?

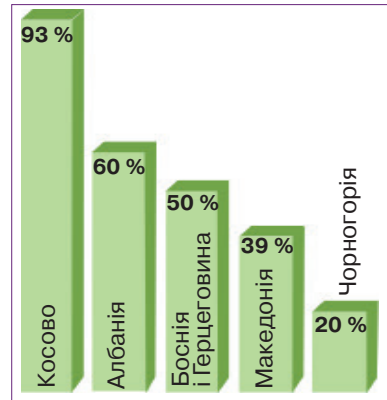
Мал. 30. Поширення релігій у Європі

православ'я); у Північній – протестантизм; у Західній поширені як протестантизм, так і католицизм; у Центральній і Східній – католицизм і православ'я. У деяких країнах важливу роль відіграє іслам (мал. 31).

У низці країн Європи міжетнічні та міжрелігійні відносини є причиною соціальної напруженості. Так, у Бельгії тривають суперечності між Фландрією й Валлонією, у Великій Британії не подолано протиріччя у Північній Ірландії і не врегульовано питання автономних прав Шотландії та Уельсу, в Іспанії актуальною лишається проблема басків. Напруженими є релігійні відносини на Балканському півострові. Подолання етнокультурних та релігійних протиріч є актуальним завданням соціального розвитку Європи.

РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ. Особливістю Європи є високий ступінь освоєності території і висока густота (щільність) населення (у середньому близько 100 осіб/км²). Водночас, розміщення населення є нерівномірним. Так, урбанізовані агломерації Німеччини, Нідерландів, Бельгії, ареали міст Лондона і Парижа з густотою до 5 тис. осіб/км² контрастують із порівняно малозаселеними сільськогосподарськими районами Болгарії, Румунії, північно-східної Польщі, північними районами Швеції та Фінляндії (1–2 особи/км²). Серед держав, територія яких повністю розташована в Європі, найменшу щільність населення має Ісландія (3 особи/км²), найбільшу – Монако (18 550), Ватикан (1 800) і Мальта (1363 особи/км²).

Європі притаманний високий рівень урбанізації – у містах мешкає близько 70 % населення. Сім країн – Монако, Бельгія, Мальта, Ісландія, Люксембург, Нідерланди – мають понад 90 % міського населення.

Мал. 31. Країни Європи з найбільшою часткою мусульман в релігійній структурі населення

Мал. 32. Урбанізована смуга Європи
«Блакитний банан»

Амстердам, Гаага, Роттердам, Брюссель, Антверпен, Дюссельдорф, Кельн, Франкфурт-на-Майні, Люксембург, Штутгарт, Страсбург, Цюрих, Турин, Мілан та Генуя.

Урбанізація має різні просторові форми. Переважна більшість великих ділових, фінансових і промислових центрів формують ядро, довкола якого виростає **міська агломерація** – єдиний міський простір, утворений у результаті злиття головного міста та низки міст-супутників. Типовими прикладами є *Великий Лондон*, *Париж*, *Москва*. В окремих випадках такі моноцентричні агломерації зливаються і стають багатоядерними. Такими є *Рейнсько-Рурська* у Німеччині (об'єднує Кельн, Дортмунд, Дюссельдорф;

Подорож у слово

Мегалополіс у перекладі з грецької означає надвелике місто.

населення 115 млн осіб); *Рандштад* у Нідерландах (Амстердам, Роттердам, Гаагу, Утрехт; 7 млн осіб); *Фламандський діамант* у Бельгії (Антверпен, Брюссель, Гент; 5,5 млн осіб) та ін.

Найбільші міські агломерації з населенням понад 10 млн осіб називають **мегалополісами**.

Сучасні процеси урбанізації в Європі набувають доволі складних форм. Так, зростання міст і утворення агломерацій часто відбувається у формі **субурбанізації** – «розповзання» приміських зон довкола ділових центрів. Субурбанізація є досить поширеною у Західній Європі. Розростання приміських зон вимагає розвитку ефективної транспортної системи, що дає змогу великій кількості людей щоденно долати кілька десятків кілометрів, щоб дістатись з дому на роботу і назад. У великих міських ареалах поєднуються щільна мережа швидкісних автострад і залізничне сполучення. Водночас, недолік щоденних тривалих подорожей на роботу компенсується якіснішим середовищем проживання.

Внаслідок перевантаження великих міст, погіршення в них екологічної ситуації та високого рівня стресів у розвинених країнах Європи спостерігається відтік населення з них у сільську місцевість. Цей процес отримав назву **рурбанізація** – переміщення міського населення з перенесенням форм міського життя у сільську місцевість.

Однією з найбільш суперечливих форм розвитку міст є **джентрифікація** – реконструкція та відновлення застарілих і непривабливих районів. Зазвичай, цей процес відбувається у тих частинах міста, що перебувають у стані занепаду. Джентрифікація передбачає знесення старої забудови з низькою ринковою вартістю і зведення нової, вишуканої із сучасною інфраструктурою. Джентрифіковані квартали стають привабливими осередками для бізнесу і заселення. Проте місцеві мешканці здебільшого вимушені виїжджати, оскільки вартість нової нерухомості для них є недоступною. Оскільки у занедбаних районах проживає найбільше населення, реконструкція міської інфраструктури може призводити до зростання кількості бездомних людей. Тому джентрифікація часто викликає масові громадські протести і є джерелом соціальної напруженості. У Європі цей процес поширений у старих індустріальних містах – *Лондоні, Манчестері* (Велика Британія), *Берліні* (Німеччина), *Барселоні* (Іспанія) та ін.

У Європі, як одному з провідних осередків світової економіки, виникло багато так званих **світових** (або **глобальних**) міст – провідних фінансових, ділових та політичних центрів, які визначають характер глобальних потоків товарів, послуг і капіталу. У світових містах розташовані штаб-квартири ТНК, фірм, що надають міжнародні ділові послуги, найбільші біржові майданчики (зокрема фондові та валютні), а також приймаються ключові політичні рішення міжнародного значення. Світовими містами найвищого рівня в Європі є *Лондон* і *Париж*. Деяко нижчий ранг мають *Франкфурт-на-Майні, Мілан, Амстердам, Брюссель, Москва, Варшава, Дублін, Цюрих, Відень, Стокгольм, Люксембург та Барселона*.

УКРАЇНЬСКА ДІАСПОРА. Етнічні українці мають доволі широке поширення у країнах Європи. Найбільш чисельна українська діаспора проживає на території Росії (близько 1,9 млн осіб), Молдови (442 тис.), Білорусі (159 тис.), Чехії (54 тис.) та Румунії (51 тис. осіб); чисельністю від 10 до 15 тис. осіб – у Португалії, Латвії, Польщі, Франції, Естонії, Німеччині, Литві, Великій Британії, Словаччині.

Формування європейської діаспори було пов'язано з низкою чинників, зокрема невідповідністю державних кордонів етнічним межах, примусові переселення, політична еміграція. Десятки тисяч українців опинилися у Західній Європі під час II Світової війни як військовополонені. Сучасним трендом стала трудова еміграція до країн Європи.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. На якій стадії демографічного переходу перебувають країни Європи? Які демографічні процеси характерні для цієї стадії?
2. Проаналізуйте табл. 10 «Природний приріст населення країн Європи» і з'ясуйте: а) які країни мають стабільно від'ємний природний приріст за останні два десятиліття; б) назвіть країни, в яких за цей період показник природного приросту з додатного змінився на від'ємний; в) яку демографічну політику мають провадити уряди країн з депопуляцією населення?

3. Які види міграцій поширені в Європі на сучасному етапі? Якими є їх наслідки?
 4. Мови якої мовної сім'ї переважають на сучасній мовно-етнічній карті Європи? До якої мовної групи і сім'ї належить українська мова?
 5. Чим субурбанізація відрізняється від урбанізації? Чи мають місце такі процеси в Україні?
 6. Які характеристики має мати місто, щоб називатися світовим? Наведіть приклади світових міст в Європі.
-
- 7*. Чи хотіли б ви, щоб район вашого проживання зазнав джентрифікації? Свою відповідь обґрунтуйте.

ПОПРАЦЬОУТЕ В ГРУПІ

Проаналізуйте наведені статеві-вікові піраміди (мал. 25). «Зчитайте» якомога більше інформації щодо демографічних особливостей країн:

група 1 – Португалії;

група 2 – Норвегії;

група 3 – України.

ШУКАЙТЕ В ІНТЕРНЕТІ

Скористайтеся інтернет-сервісом – лічильник населення світу в реальному часі (<http://www.worldometers.info/world-population>) і з'ясуйте:

1) яким був природний приріст населення в світі за поточний день;

2) перейдіть до розділу «Топ-20 найбільших країн за населенням»: які країни Європи є у цьому списку?

3) перейдіть до розділу «За регіонами»; у пропонуваному списку регіонів оберіть Європу і далі — населення субрегіонів Європи: який субрегіон найбільший за кількістю населення? Поміркуйте, чому;

4) у розділі «За регіонами» у пропонуваному списку оберіть «Країни Європи за кількістю населення»: назвіть топ-10 європейських країн за цим показником; визначте місце України у цьому списку.

§ 7. ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА КРАЇН ЄВРОПИ. ПЕРВИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

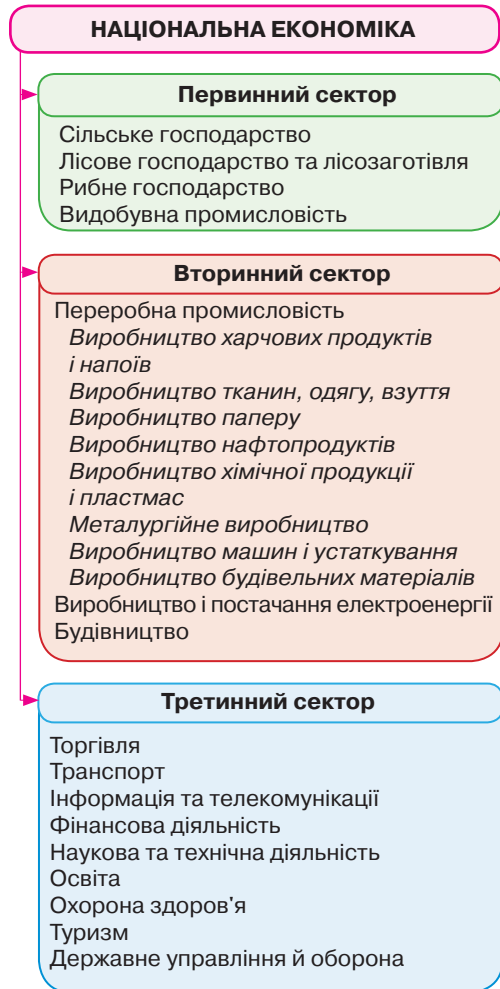
- Пригадайте, до яких типів за рівнем економічного розвитку належать країни Європи.
- Які виробництва охоплює первинний сектор економіки?

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСТВА КРАЇН.

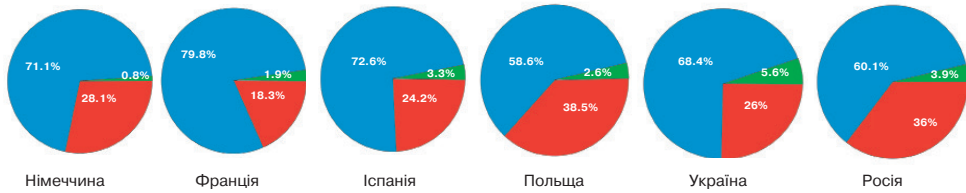
Європа є одним із провідних світових осередків економічного зростання. Саме там розпочалися індустріалізація, розвиток капіталістичного господарства, почали впроваджувати у виробництво досягнення науково-технічного прогресу. Відбудувавши зруйновані під час II Світової війни економіки, європейці зосередили зусилля на створенні суспільства загальногo добробуту. Рівень життя навіть мало забезпечених верств населення у розвинених країнах Європи дуже високий порівняно з іншими регіонами світу, особливо із країнами, що розвиваються.

Чинниками міжнародної спеціалізації розвинених країн Європи є зменшення ролі природно-ресурсного потенціалу в них і зростання ролі капіталу, технологій та доступу до ринків збуту. Економічною перевагою низки розвинених європейських країн є наявність сформованих ще у колоніальний період мережі сировинних і збутових зв'язків із країнами, що розвиваються, в Азії, Африці та Латинській Америці. Натомість формування спеціалізації країн з перехідною економікою більше залежить від природно-ресурсного, працересурсного та інвестиційного потенціалу. Важливим чинником економічного зростання у цій групі країн є подолання корупції та створення ефективної правової системи, що є необхідними умовами залучення зарубіжних інвестицій.

Як ви знаєте, складниками економіки є первинний, вторинний і третинний сектори, кожний з яких охоплює низку виробництв (мал. 33).

Мал. 33. Склад національної економіки за основними секторами і видами діяльності

Мал. 34. Структура економіки окремих країн Європи за секторами, %

У структурі зайнятості та валового продукту більшості країн Європи первинний сектор (видобування сировини, сільське і лісове господарство, рибальство) відіграє порівняно незначну роль. Водночас, його розвиток є запорукою стабільного промислового виробництва в умовах потрясінь на міжнародних ринках і продовольчої безпеки. Крім того, для окремих громад у невеликих рибальських або віддалених сільських поселеннях рибальство і сільське господарство можуть бути основним джерелом заробітку. У низці країн традиційні форми сільського господарства є елементом національної культури, і їх підтримує держава.

За секторальною структурою економіки видно, що країни Європи перебувають на різних стадіях розвитку: індустріальній (ті, що мають велику частку вторинного сектору — 25 – 50 % і помірну первинного — 3 – 20 %) та постіндустріальній (мають дуже велику частку третинного сектору – понад 70 % і надзвичайно низьку первинного – 1 – 2 %). Отже, на теперішньому етапі розвитку індустріальними є країни Центральної і Східної Європи, постіндустріальними – країни Західної Європи.

ВИДОБУВНА ПРОМИСЛОВІСТЬ. Упродовж тривалого часу видобувна промисловість була фундаментом індустріального розвитку Європи, забезпечуючи потреби економіки в енергетичних ресурсах та конструкційних матеріалах. Водночас, глобалізація світового господарства призвела до посилення конкуренції на ринку сировинних ресурсів. Тому в останні десятиріччя обсяги видобування мінеральної сировини в Європі постійно скорочуються, а його географія не завжди відображає географію запасів тих чи інших видів корисних копалин. Забезпеченість енергетичною сировиною має першочергове значення у сучасних економічних умовах. У структурі енергоспоживання найбільша частка припадає на промисловість – 54 %, на транспорт – 26 %, на житлово-комунальне господарство – 13 %. Головними споживачами енергетичної сировини у промисловості є електроенергетика, нафтопереробне виробництво, металургія та хімічна промисловість (використовує вуглеводні як сировину для переробки).

Попри суттєву вичерпаність запасів мінерального палива в Європі, його видобування продовжує відігравати вагомий роль у спеціалізації низки країн. Так, сім європейських держав входять до двадцятки світових лідерів з видобутку **вугілля** (табл. 11). *Німеччина* і *Польща* посідають провідні місця у вуглевидобуванні Європи. При цьому Німеччина є абсолютним лідером за видобутком бурого вугілля, тоді як колись відомі *Рурський* та *Саарський кам'яновугільні басейни* значною мірою вичерпали свої запаси. Найбільшими розвіданими покладами кам'яного вугілля во-

лодіють *Україна* (31,8 млрд тонн) і *Польща* (19,1 млрд тонн). Найбільшим кам'яновугільним басейном в Україні є Донбас, у Польщі – *Верхньо-сілезький*, продовженням якого є *Остравсько-Карвінський* у Чехії.

За винятком Росії, що посідає перше місце у світі за обсягами видобування нафти і друге – природного газу, запаси цих видів палива, а отже й обсяги їх виробництва в Європі є доволі обмеженими. Найбільш продуктивним нафтогазоносним басейном є *Північноморський*, а країнами-лідерами з видобутку нафти там – *Норвегія, Велика Британія, Данія*. Також активно розробляють родовища нафти і газу у *шельфовій зоні Середземного та Чорного морів*. Лідерами з видобутку нафти у цьому регіоні є *Італія та Румунія*.

Деякі більшими є європейські запаси **природного газу**, що також сконцентровані переважно у *басейні Північного моря*. Лідерами видобування цього виду палива є *Норвегія, Нідерланди, Велика Британія*. Найбільшими районами видобування нафти й газу в європейській частині Росії є *Тимано-Печорська, Волго-Уральська, Прикаспійська і Північно-Кавказька нафтогазоносна провінції*.

Видобування руд чорних металів переважно зосереджене на сході Європи. Найбільше **залізної руди** видобувають *Росія* (басейни у європейській частині – *Курська магнітна аномалія, Кольський рудний район та Урал*) і *Україна* (понад 90 % видобутку залізних руд сконцентровано у *Криворізькому басейні*). На *Скандинавському півострові* найбільше залізної руди видобувають *Швеція та Норвегія* (табл. 14). Колись велике значення мали залізрудні поклади у *Франції (Лотарингія)* та околицях *Люксембургу*. Проте через відносно низький вміст заліза у породі і високу собівартість виробництва нині ці басейни не використовують. З таких

Таблиця 11

Країни Європи, що входять до «20» світових лідерів з видобування вугілля (2017 р.)

Країна	Видобуток вугілля (млн т)	Місце у світовому рейтингу
Німеччина	176.1	8
Польща	131.1	9
Чехія	46	14
Україна	41.8	15
Сербія	38.4	17
Греція	33.1	19
Болгарія	31.5	20

Таблиця 12

Країни-лідери з видобування нафти в Європі (2015 р.)

Країна	Видобування, барелів/день	Місце у світі
Росія	10 250 000	1
Норвегія	1 610 000	16
Велика Британія	893 300	21
Данія	156 300	39
Італія	100 200	43
Румунія	82 650	46

Таблиця 13

Країни-лідери з видобування природного газу в Європі (2015 р.)

Країна	Видобування газу, млрд м ³	Місце у світі
Росія	635.5	2
Норвегія	108.8	7
Нідерланди	47.5	17
Велика Британія	41.0	20

Таблиця 14

Країни-лідери з видобування залізних руд у Європі (2015 р.)

Країна	Видобування залізних руд, тис. т	Місце у світі
Росія	105 000	5
Україна	81 966	6
Швеція	23 000	13
Норвегія	3 911	23
Австрія	2 200	25
Боснія і Герцеговина	1 900	26

Таблиця 15

Країни-лідери з видобування бокситів у Європі (2015 р.)

Країна	Видобування, тис. тонн	Місце у світі
Росія	5,775	7
Греція	2,100	11
Боснія і Герцеговина	850	14
Угорщина	317	19

Таблиця 16

Країни-лідери з видобування міді в Європі¹ (2015 р.)

Країна	Видобування залізних руд, тис. т	Місце у світі
Росія	105 000	5
Україна	81 966	6
Швеція	23 000	13
Норвегія	3 911	23
Австрія	2 200	25
Боснія і Герцеговина	1 900	26

Світове значення в Європі має видобування поліметалічних руд. Швеція, Польща та Ірландія входять до десятки світових лідерів з видобування свинцевих руд та до двадцятки – з видобування цинкових. Активно видобувають свинцеві руди й Македонія, Болгарія, Греція; цинкові – Фінляндія, Іспанія, Португалія, Македонія та Греція.

¹ У Росії основні обсяги міді видобувають в азійській частині країни.

самих причин останніми десятиріччями суттєво скоротився видобуток залізних руд і на Скандинавському півострові. Металургійні комплекси більшості європейських країн переорієнтовані на дешевшу привізну сировину.

Європа є досить бідною на марганцеві руди. Єдиною країною, що видобуває марганець у обсягах світового значення, є Україна (Нікопольське та Великотокмацьке родовища).

Головними районами видобування руд кольорових металів є країни Центральної Європи, Скандинавського, Балканського та Піренейського пів-островів. У Росії переважну більшість руд кольорових металів видобувають в азійській частині країни і на Уралі. Винятком є боксити (сировина для виробництва алюмінію), масштабні розробки яких ведуться на Кольському півострові та Тиманському кряжі. Лідерами з видобутку алюмінієвої сировини в Європі, крім Росії, є Греція, Боснія і Герцеговина, Угорщина.

Деяко ширшою є географія країн, що видобувають мідні руди. Так, до переліку 50 світових лідерів входять 11 країн Європи. Особливе значення мають поклади мідних руд у Нижній Сілезії, що забезпечують Польщі дев'яте місце у світі і перше в Європі за їх видобуванням. Також мідь видобувають на Балканському (Болгарія, Сербія, Македонія, Албанія), Скандинавському (Швеція, Фінляндія) і Піренейському (Португалія, Іспанія) півостровах.

Країни-лідери з виробництва
свинцевих та цинкових руд у Європі (2015 р.)

Таблиця 17

Країна	Виробництво свинцевого концентрату, ТОНН	Місце у світі	Країна	Видобування цинкових руд, ТОНН	Місце у світі
			Ірландія	337 500	10
Швеція	62 100	8	Швеція	188 000	15
Польща	59 900	9	Польща	60 000	18
Ірландія	54 100	10	Фінляндія	51 467	21
Македонія	32 000	15	Іспанія	33 200	25
Болгарія	15 000	22	Португалія	30 006	27
Греція	15 000	23	Македонія	28 000	28

Запаси дорогоцінних металів у Європі незначні. Видобуток срібла ведуть *Польща, Швеція, Фінляндія*; золота – *Швеція, Болгарія, Іспанія, Сербія, Греція і Польща*.

Європейські країни добре забезпечені запасами **нерудної сировини**. Так, до провідних світових виробників **сірки** належать *Німеччина, Франція, Польща, Італія, Іспанія, Фінляндія і Нідерланди*. *Німеччина* посідає четверте місце у світі за видобуванням **кам'яної солі** (також великим виробниками солі є *Велика Британія, Італія, Україна, Іспанія, Польща*). Родовища **калійних солей** розробляють у *Росії, Білорусі, Німеччині, Іспанії, Великій Британії*. *Італія, Іспанія та Португалія* – всесвітньо відомі експортери **мармуру**. **Граніти** на експорт видобувають *Італія, Німеччина, Швеція та Іспанія*.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО. Європа має високий рівень розвитку сільського господарства завдяки як сприятливим агрокліматичним умовам, так і високому рівню технологічного забезпечення виробництва. У більшості розвинених європейських країн продуктивність сільськогосподарського виробництва досягається за рахунок високого рівня автоматизації, впровадження сучасних наукових досягнень щодо виведення нових більш продуктивних рослинних культур і порід тварин, штучного підвищення родючості ґрунтів, боротьби зі шкідниками та бур'янами тощо.

Для європейського регіону характерне домінування тваринництва над рослинництвом. Рослинництво у своєму розміщенні часто підпорядковується потребам забезпечення тваринництва кормами. Спеціалізація сільського господарства має регіональні особливості. Так, країни **Північної Європи** спеціалізуються на молочному скотарстві й вирощуванні кормових культур. *Данія* – один із провідних виробників молочної продукції не лише в Європі, а й у світі. У *Великій Британії та Ірландії* водночас із розведенням великої рогатої худоби та свинарством поширене вівчарство і збереглося промислове виробництво вовни. На рівнинних територіях помірного поясу у **Західній та Східній Європі** поширене багатогалузеве сільське господарство. У тваринництві переважають скотарство і свинарство, у рослинництві – вирощування зернових (пшениця, ячмінь, жито, кукурудза). Найбільшу кількість зерна забезпечує *Франція*, до

Мал. 35. Сільське господарство Європи

провідних виробників пшениці належить і *Україна*. Великі виробники цукрового буряку – *Франція, Німеччина, Польща*. Вирощування картоплі добре розвинене у *Франції, Німеччині, Польщі та Білорусі*. У гірських районах альпійського поясу переважає пасовищне тваринництво молочного спрямування. Особливий тип сільського господарства склався у **Південній Європі** – середземноморському регіоні, відомому виробництвом фруктів, винограду, оливок, тютюну та ефіроолійних культур.

Повсюдно в Європі розвинуті птахівництво та вирощування овочів. Розміщені у приміських зонах, вони обслуговують продовольчі потреби великих міст.

Сучасною тенденцією розвитку сільського господарства Європи є поширення так званого органічного сільського господарства – вирощування рослин і розведення тварин без використання штучних добрив, кормів, гербіцидів, інсектицидів, генної інженерії тощо. Виробництво має повністю спиратися на природні механізми. Собівартість такої продукції надзвичайно висока, але серед населення розвинених країн зростає попит на натуральну та екологічно чисту їжу. Водночас, розвиток органічного сільського господарства поєднується із політикою низки європейських країн щодо збереження традиційної сільської культури як елемента своєї національної ідентичності.

ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО. Розвиток лісового господарства зазвичай обумовлений природно-географічними особливостями. В умовах високого господарського освоєння території Європи природні лісові ресурси збереглися переважно на півночі, де кліматичні умови є несприятливими для проживання і ведення сільського господарства або у гірських районах.

Таблиця 18

**Країни-лідери за запасами
промислово доступної деревини
в Європі (2015 р.)**

Країна	Обсяг деревини, млн м ³	Валовий дохід від лісозаготівлі, млн євро
Німеччина	3 663	8 603
Франція	2 597	6 811
Швеція	2 390	4 622
Польща	2 190	5 205
Фінляндія	2 099	4 741
Румунія	1 293	331
Італія	1 285	1 517
Австрія	1 121	2 461

Рекорди світу

Найбільше різноманіття деревних порід (до 130 видів) у штучно заліснених територіях притаманне Франції. Також штучне насадження мішаних лісів з великим різноманіттям порід (тополя, верба, вільха, ясен тощо) практикують в Італії.

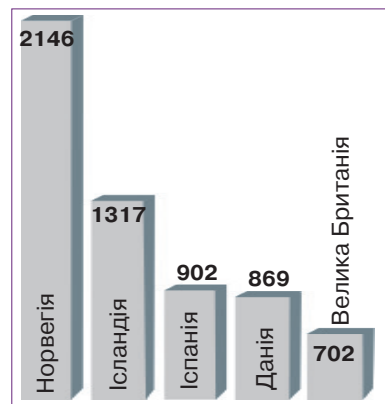
Великі площі лісів у Росії, Норвегії, Фінляндії та Швеції входять до північного лісового поясу (зона тайги).

Водночас, із середини ХХ ст. низка країн Європи активно провадить політику відновлення лісів як промислового, так і заповідного призначення. Найбільших успіхів досягли *Німеччина* та *Франція*. В обох країнах відсоток лісовкритих площ перевищує 30 % території. За обсягом деревини, доступної для заготівлі, ці країни випередили Швецію та Фінляндію. Так само й *Польща*, що також впроваджує політику розширення лісового фонду, випередила Фінляндію.

Промислове значення мають, головним чином, хвойні породи, що відзначаються швидкими темпами дозрівання. Із заповідною метою також відновлюють листяні ліси, зокрема букові та дубові. Загалом, на відміну від решти регіонів світу, в яких лісові площі продовжують скорочуватися, Європа уже впродовж кількох десятиліть відзначається їх зростанням.

РИБАЛЬСТВО. Частка промислового лову риби й аквакультури здебільшого становить незначний відсоток ВВП та зайнятості населення більшості країн Європи. Винятком є *Ісландія*, в якій рибальство і супутні галузі переробки морепродуктів становлять понад 27 % національного ВВП і є провідними в економіці. Традиційно рибальство, рибопереробка та риборозведення є важливими виробництвами економіки і зайнятості у *Норвегії*. На продукцію рибальства припадає близько 7 % норвезького експорту. Значення рибальства як головного джерела надходжень для місцевих громад зберігається у країнах, розташованих уздовж морського узбережжя. Найбільше – в *Італії, Іспанії, Греції, Великій Британії, Німеччині, Данії*. Головними районами промислового лову риби для країн Європи є центрально- та північно-східний сектори *Атлантичного океану*.

Дедалі більшої популярності серед морських країн Європи набуває **аквакультура**. Промислове значення штучне риборозведен-

Мал. 36. Країни-лідери за обсягами вилову риби (2015 р.)

ня має у *Норвегії, Іспанії, Великій Британії, Франції, Італії та Греції*. Розводять здебільшого рибу і молюсків, а розведення ракоподібних і водоростей має мінімальне значення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Проаналізуйте діаграми структури економіки країн Європи (мал. 31) і встановіть, якими за рівнем розвитку (індустріальними чи постіндустріальними) вони є. Відповідь обґрунтуйте.
2. Які чинники визначають спеціалізацію сільського господарства різних регіонів Європи? Наведіть приклади таких ланцюжків: *чинник – виробництво – країни-лідери*.
3. За рахунок чого Німеччина і Франція за обсягом деревини, доступної для заготівлі, випередили традиційних лідерів Швецію та Фінляндію.
4. Назвіть країни Європи, що спеціалізуються на рибальстві.

ГЕОГРАФІЧНА ЗАДАЧА

Оцініть забезпеченість країн нафтою. Ви вже знаєте, що ресурсозабезпеченість обчислюють як співвідношення між обсягами запасів ресурсу (З) та його видобутку (В) за рік ($P = Z : B$) у кількості років, на які вистачить мінерального ресурсу за теперішніх річних обсягів його видобутку, або як кількість ресурсу (у тоннах) у розрахунку на одну особу ($P = Z : H$, де H – кількість населення). Використовуючи дані табл. ..., обчисліть: а) на скільки років країні вистачить запасів нафти за умови збереження існуючих обсягів її щорічного видобутку; б) скільки припадає розвіданих запасів нафти на душу населення в країні. Установіть, яка з країн краще забезпечена нафтою у розрахунку на одну особу.

Таблиця 19

Загальні запаси й видобуток нафти (2016 р.)

Країна	Загальні запаси, млн тонн	Запасів на душу населення, тонн/особу	Щорічний обсяг видобування, млн тонн	Населення, млн осіб	На скільки років вистачить
Норвегія	800		90,4	5,1	
Велика Британія	400		47,5	63	
Данія	100		6,9	5,6	

ПОПРАЦЬОЙТЕ В ГРУПІ

Користуючись економічною картою Європи (див. атлас), охарактеризуйте видобувну промисловість Європи та назвіть країни-лідери з виробництва: *група 1 – вугілля; група 2 – природного газу; група 3 – залізних руд.*

§ 8. ВТОРИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ

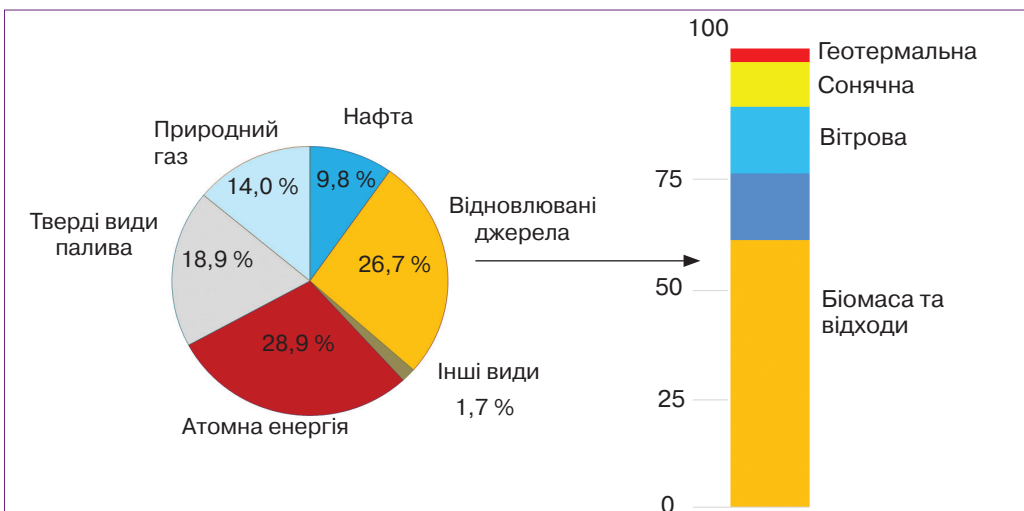
- Пригадайте, які виробництва належать до вторинного сектору економіки.
- Якими власними мінеральними паливними, рудними й нерудними ресурсами забезпечені країни Європи?

Ви вже знаєте, що вторинний сектор охоплює електроенергетику та виробництва переробної промисловості.

ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА. Вам відомо, що електроенергетика забезпечує виробництво електричної енергії, її передавання, розподіл і збут споживачам, задовольняючи потреби матеріального виробництва та побутові населення. Серед європейських країн до десятки світових лідерів з виробництва електроенергії входять *Росія, Німеччина, Франція*. Водночас, найбільшими її виробниками в Європі є й *Велика Британія, Італія та Іспанія*. Енергогенеруючий потенціал *України* співмірний з такими країнами, як *Польща, Швеція та Норвегія* (мал. 37). У структурі використання первинних енергоресурсів країн ЄС найбільше значення має атомна енергетика (майже 29 %). На другому місці – відновлювані джерела енергії, серед яких провідна роль належить біологічним видам палива та спалюванню відходів, на третьому і четвертому місцях – нафта і природний газ (мал. 38).

Мал. 37. Країни-лідери з виробництва електроенергії в Європі (2016 р.)

Мал. 38. Співвідношення різних видів енергоресурсів у енергетиці країн ЄС (2016 р.)

Теплова електроенергетика є провідною як у світі, так і в Європі. Її частка у загальному виробництві електроенергії найбільша (на мал. 38 див. сумарний показник усіх видів палива). У *Росії, Німеччині, Україні* ТЕС розміщують поблизу вугільних басейнів, на шляхах транспортування вугілля й нафти або неподалік від споживача. Водночас, в *Італії* вони зосереджені на морському узбережжі, орієнтуючись на привізне паливо. Майже всю електроенергію виробляють на ТЕС у *Польщі* (використовують власне вугілля) і *Нідерландах*, більшість – у *Росії, Великій Британії*. Розвиток атомної електроенергетики в Європі є суперечливим. За умови дотримання технологічних норм атомна енергія чи не найменш екологічно шкідлива та найбільш рентабельна. Водночас, проблема довготермінового зберігання ядерних відходів робить її небезпечною для довкілля у тривалій перспективі. Але саме в Європі розташовані держави з найвищою в світі часткою АЕС у структурі енергозабезпечення. У *Франції, Словаччині, Україні, Бельгії та Угорщині* вона перевищує 50 %.

Рекорди світу

Вітрові турбіни розміщують і в прибережній смузі морів. З усіх ВЕС світу, розташованих у морі, 88 % припадає на 10 країн Європи: Велику Британію, Німеччину, Данію, Нідерланди, Бельгію, Швецію, Фінляндію, Ірландію, Іспанію і Норвегію. Найбільше таких морських вітрогенераторних полів розташовано в Північному морі.

Мал. 39. Морська вітряна ферма (Нідерланди)

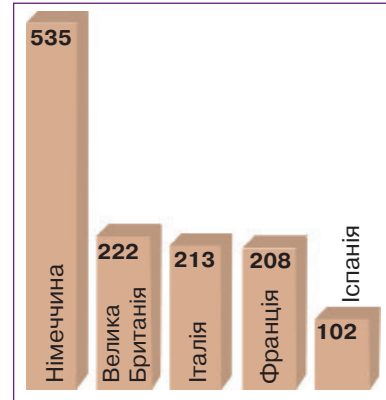
Пріоритетним завданням, що його ставлять уряди більшості розвинених країн Європи, є скорочення використання викопних видів палива та збільшення частки відновлюваних джерел енергії. Так, окремі країни Європи мають великі запаси гідроенергії, тому в них домінує **гідроенергетика**. Зокрема, у *Норвегії* ГЕС забезпечують понад 95 % потреб країни в електриці, *Ісландії* – 73 %, *Австрії і Швейцарії* – близько 60 %. Сучасним трендом є розвиток **вітрової електроенергетики**. Поля вітрових електрогенераторів стали звичними в замських ландшафтах європейських країн. ВЕС забезпечують виробництво електроенергії в *Іспанії* до 21 %, *Великій Британії* та *Німеччині* – близько 9 %. Низка країн Європи мають у промислових масштабах і **сонячну енергетику**, попри обмеження, пов'язані з добовими циклами та мінливим станом атмосфери. Наприклад, *Італія* за рахунок СЕС покриває 7,5 % власних потреб у електроенергії, *Німеччина* – 6,7 %, *Велика Британія* – 3,4 %, *Іспанія* – 3,2 %. **Біоенергетика** охоплює низку виробництв – від спалювання твердих побутових відходів до виготовлення біопалива рослинного походження (етанолу, дизельного палива). Найбільших успіхів у цій сфері досягли *Німеччина* і *Франція*. Країни ЄС можуть похвалитися успіхами у підвищенні енергоефективності та енергозбереженні.

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ. Європа першою серед інших регіонів світу стала на шлях індустріалізації, що якісно змінила поступ її економічного й соціального прогресу. Розвиток переробної промисловості визначав економічну могутність Європи впродовж XIX – XX ст. І хоча на початку XXI ст. низка виробництв перемістилися у країни з дешевою робочою силою (переважно Східної та Південно-Східної Азії), окремі з них і досі визначають міжнародну спеціалізацію більшості європейських держав.

Індустріальна потужність країн Європи неоднакова. Лідерами у промисловому виробництві є *Німеччина, Велика Британія, Італія, Франція* (мал. 40). Ці держави суттєво випереджають інші країни Європи. Слідом йдуть *Іспанія* та *Ірландія*, які ще кілька десятиліть тому належали до середньорозвинених капіталістичних країн. Водночас, якщо показники промислового виробництва співвіднести з кількістю населення, то на перший план разом із Німеччиною виходять невеликі високорозвинені країни Європи – *Ірландія, Австрія, Данія, Швеція, Фінляндія*. Потужна переробна промисловість цих країн значною мірою залежить від зовнішніх ринків збуту, тому їх виробництва орієнтуються здебільшого на експорт. Високі показники розвитку переробної промисловості мають і *Росія, Швейцарія, Норвегія*. В Україні вони співмірні з такими у менших за розміром економіках Словаччини, Словенії, Болгарії, Білорусі. Найменшим є промисловий потенціал Ісландії, Кіпру, Молдови, країн — «карликів». Важливою особливістю розвитку промисловості Європи є орієнтація на високотехнологічні та наукоємні виробництва. Пріоритетним є створення технопарків (докладніше див. у § 9).

МЕТАЛУРГІЯ. За останні півстоліття частка Європи у світовому виробництві металів суттєво зменшилася, проте розвиток чорної і кольорової металургії залишається пріоритетним в економіці багатьох країн регіону. У **чорній металургії** за обсягом виробленої сталі (162 млн тонн, 2016 р.) ЄС посідає друге місце у світі після Китаю. Найбільшими її виробниками є *Росія* (5-е місце у світі), *Німеччина* (7-е), *Україна* (10-е), *Італія* (11-е), *Франція* (14-е), *Іспанія* (15-е у світі). У **кольоровій металургії** виплавка **алюмінію** у світовому масштабі характерна для *Росії* (друге місце у світі після Китаю). Провідні позиції в Європі мають *Норвегія, Ісландія, Німеччина, Франція*. Найбільшими європейськими виробниками **міді** є *Росія* (сьоме місце у світі), *Німеччина, Польща, Бельгія, Іспанія та Болгарія*.

МАШИНОБУДУВАННЯ. У Європи виробляють практично увесь спектр машинобудівної продукції – від важкого промислового устаткування до сучасних технологічних космічних апаратів і 3-D принтерів. І якщо працівники машинобудівні виробництва дедалі більше полишають Європу,

Мал. 40. Країни-лідери Європи з переробної промисловості, млн євро¹ (2015 р.)

¹ За показником доданої вартості продукції переробної промисловості.

Таблиця 20

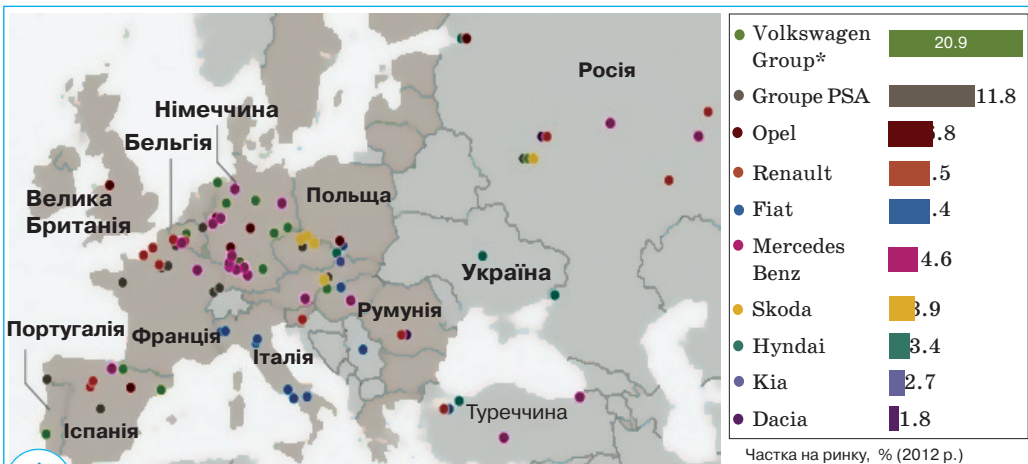
Країни-лідери Європи з виробництва автомобілів (2016 р.)

Країна	Виробництво автомобілів, МЛН ШТ.	Місце у світі
Німеччина	6,06	4
Іспанія	2,89	8
Франція	2,08	11
Велика Британія	1,82	13
Чехія	1,35	15
Росія	1,30	16
Італія	1,10	19
Словаччина	1,04	20

то наукоємні та високотехнологічні – продовжують концентруватися у її промислових районах. Галузми міжнародної спеціалізації країн Європи є автомобілебудування, авіакосмічна, виробництво промислового, у тому числі й високотехнологічного, устаткування, приладів, електронного та комп’ютерного обладнання, побутової техніки тощо. Європа має усі ознаки ядра світового автомобілебудування. За кількістю вироблених автомобілів регіон поступається лише Східній Азії, випереджаючи решту. Європа є батьківщиною багатьох всесвітньо відомих автомобільних брендів, у тому числі

й особливо престижних. Численні великі автомобілебудівні компанії мають штаб-квартири в Європі – *Volkswagen (Фольксваген)*, *Daimler (Даймлер)*, *BMW (БМВ)* у Німеччині; *Fiat (Фіат)* – в Італії; *Renault (Рено)*, *Grpoue PSA (Груп Пежо Сітроен)* – у Франції.

Автомобільне виробництво є у більшості країн Європи. Лідером є Німеччина з обсягом випуску понад 6 млн автомобілів за рік (табл. 20). Серед постсоціалістичних країн сформовані традиції цього виробництва мали Чехія, Росія, Угорщина. Нині, завдяки масштабним соціально-економіч-

РОБОТА З КАРТОЮ

1. Яку країну можна назвати ядром автомобілебудування Європи? Чому?
2. В яких країнах розміщені підприємства найбільшого автомобільного концерну Європи?
3. Автомобілі яких брендів випускають в Україні та країнах-сусідах?

Мал. 41. Автомобілебудівні підприємства в Європі

ним перетворенням і поліпшенню інвестиційного клімату, потужне автомобілебудування сформувалося у *Словаччині* й *Польщі*.

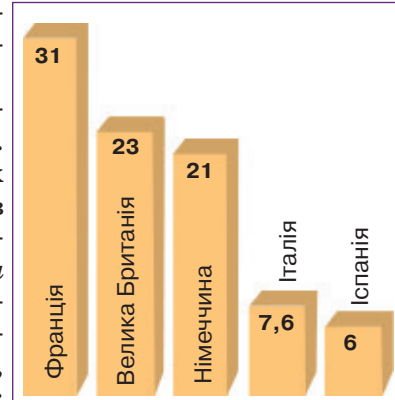
Аерокосмічна промисловість – галузь спеціалізації європейського машинобудування. ЄС є світовим лідером з випуску цивільних літаків і гелікоптерів, авіаційних двигунів і комплектуючих. Провідні країни-виробники – *Франція*, *Велика Британія*, *Німеччина* (мал. 42). До найбільших корпорацій у Європі належать *Airbus* (*Ейрбас*, *Аеробус*) – виробництво цивільних та військових літаків, гелікоптерів, космічних літальних апаратів;

Europrop International (*Європроп Інтернешнл*) – виробництво авіаційних двигунів; *ESNI* (*Європейська індустрія супутникової навігації*) – випуск систем супутникової навігації та відповідної наземної інфраструктури.

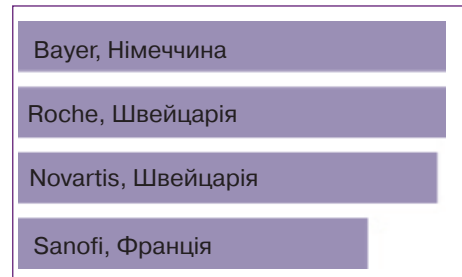
Аерокосмічні корпорації – яскравий приклад міжнародної виробничої кооперації. Наприклад, Ейрбас має штаб-квартиру поблизу Тулузи у Франції, виробничі потужності розосереджені у низці міст Франції, Німеччини, Іспанії, Китаю, Великої Британії та США. Європейські заводи кінцевого збирання літаків розташовані в Тулузі, Гамбурзі та Севільї. Аерокосмічне виробництво розвинене також у Росії (*Ракетно-космічна корпорація «Енергія»*, *космічні центри ім. М. В. Хрунічева* і *«Прогрес»* та ін.) та Україні (*підприємства «Південмаш»* у м. Дніпро та *«Антонов»* у Києві і Харкові), що успадкували його з радянських часів.

У **суднобудуванні** за останні кілька десятиліть Європа суттєво послабила свої позиції у світі. Нині на європейські суднобудівні підприємства припадає лише близько 1,6 % світових замовлень на судна. Водночас, у галузі зайнято близько 120 тисяч осіб і обіг коштів становить близько 60 млрд євро. Головний акцент європейські суднобудівні компанії роблять на впровадженні новітніх технологій, зокрема створення екологічно чистих суден, новітніх систем керування, а також військових кораблів. Лідерами є *Велика Британія*, *Норвегія*, *Франція*, *Італія*, *Нідерланди*, *Німеччина*, *Росія*. В Україні, яка має низку суднобудівних заводів ще з радянських часів, суднобудування нині переживає глибоку кризу.

ХІМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ. Виробництво хімічної продукції – галузь спеціалізації Європи. У ХХ ст. відбулася його переорієнтація з основної хімії на базі власних покладів вугілля, калійної та кам'яної солей на **хімію органічного синтезу** на основі переробки нафти і природного газу.

Мал. 42. Країни-лідери Європи з аерокосмічного виробництва, % (2015 р.)

Мал. 43. Європейські хімічні компанії, що належать до найбільших у світі за обсягами надходжень від продажів, млрд дол. США (2016 р.)

Мал. 44. Нафтопереробні підприємства Європи

Нині завдяки досягненням у **виробництві полімерів** – пластмас, каучуку, синтетичних волокон – у широкий вжиток входять технології 3-D друку. Беззаперечним лідером хімічного виробництва в Європі є *Німеччина*. Провідні позиції займають також *Франція*, *Велика Британія*, *Іспанія*, *Бельгія*, *Нідерланди*. Пріоритетний розвиток має і **фармацевтика**. Провідні фармацевтичні країни Європи – *Швейцарія* і *Франція*. Найбільшими фармацевтичними корпораціями є *Bayer (Баєр)* (Німеччина), *Roche (Рош)*, *Novartis (Новартис)* (Швейцарія), *Sanofi (Санofi)* (Франція), *GlaxoSmithKline (ГлаксоСмітКлайн)*, *AstraZeneca (Астра Зенєка)* (Велика Британія) (мал. 43). У своєму розміщенні хімічна промисловість орієнтується на нафтопереробку і тяжіє до нафтових терміналів у портах та трубопроводів. Підприємства скупчені в гирлах Темзи, Сени, Рейну, Ельби, Рони.

НАФТОПЕРЕРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ. Використовуючи нафту і природний газ, нафтопереробна промисловість забезпечує потреби транспорту, житлово-комунального господарства та низки виробництв у паливі й постачає сировину для хімічної промисловості. Найбільші європейські країни-виробники нафтопереробної продукції – *Нідерланди*, *Росія*, *Франція*, *Бельгія*, *Велика Британія*, *Німеччина*. Розташування нафтопереробних підприємств Європи доволі щільне (мал. 44). Підприємства тяжіють до портових міст із нафтовими терміналами, трубопроводів, а також місць безпосереднього видобутку сировини.

ВИРОБНИЦТВА ТКАНИН, ОДЯГУ, ВЗУТТЯ. Саме з текстильних і швейних виробництв розпочалася промислова революція в Європі. Упродовж XVIII – XIX ст. текстильна галузь визначала економічну силу регіону.